

Apa Neve (Nom du Père) – szimbolikus apa – paternális metafora

1. A lacani pszichológia által követett strukturalista módszerből önmagában következik, hogy a társadalmi-kulturális mező bármely tényezőjével kapcsolatban, így az apával kapcsolatban is – függetlenül attól, hogy jelen van-e vagy sem hús-vér apa egy gyermek életében – felvethető az „apa” név jelentésének kérdése. Mit jelent az apa? Mi az apa mint szimbolikus, társadalmi-kulturális funkció? „Az apa egy jelentő elem, amely visszavezethetetlen a képzeletet bármifajta kondicionálására. [...] Ehhez az elemhez férközünk hozzá mindig, ha valami olyat ragadunk meg, ami tisztán a szimbolikus rendhez tartozik.”¹ Ha „mindig”, akkor az apa jelentőségteljes jelentő: „A szimbolikus apa, vagyis az *Apa Neve* lényegi szerepet játszik a szimbolikus világ strukturálásában, [...] a szimbolikus apa a szimbolikus világ lényegi közvetítő eleme.”² → *Nyelv*

2. A szimbolikus apa nem csupán azért jelentőségteljes, mert a konkrét apától eloldódva a társadalmi mező vertikális viszonyaiban (mester-tanítvány, patronus-clients, főnök-beosztott, orvos-páciens, Atyaisten-ember, stb.) szóródik szét, mintegy hierarchizálva a teret, hanem mert ezen túlmenően konstitutív szerepet játszik a szimbolikus rend egészét illetően is: „Az apa nevében kell felismernünk a szimbolikus funkció

* A szerző főiskolai docens, a Gábor Dénes Főiskola oktatója, az MTA-ELTE Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport tudományos segédmunkatársa. Email: tamasmoldvay@yahoo.com

1 *Séminaire 3 – Les structures freudiennes des psychoses: 1955-1956.* 1956. július 4. A szemináriumok szövegforrásaként ld.: Jacques Lacan: *Les Séminaires (1952-1978)*. Version intégrale des séminaires de Jacques Lacan diffusés par l'Association Lacanienne Internationale. PDF réalisé par Oussama Cherif Idrissi El Ganouni & Omar Guerrero.

2 *Séminaire 4 – La relation d'objet et les structures freudiennes: 1956-1957.* 1957. június 2.

hordozóját, amely a történelmi idők kezdetétől fogva azonosítja az apa személyét a törvény alakzatával.”³ „Az *Apa-Neve* [...] a Másikat mint a törvény helyét jelenti.”⁴ Az *Apa Neve* végeredményben tehát magának a szimbolikusnak a beiktatója, a szimbolikus rend teremtető-törvényadó istensége: „Az *apa Isten*, vagyis *minden apa Isten* [...] *nincs más apa, mint Isten* [...]”. Az *Apa Nevével* egy olyan funkciót vezetünk be, amely univerzális érvényű [...]”⁵ Ez az istenség minden perszonális jelleg, konkrét szubsztancialitás nélkül hat, pusztán egy megszólalási pozíció, hiszen bárki – az anya is, vagy akár a cseperedő gyermek (akár saját szülei ellen fordulva) – felszólalhat az *Apa* nevében: az atyai szó a törvény helyét létezteti, az univerzális normativitás tekintélyét ismerteti el, rendre utasít. A Rend szupremáciája ez, amely kikényszerítettetik a rendes beszédben, a rendes gondolkodásban, a rendes viselkedésben, a család rendjében, a dolgok rendjében, a világ rendjében, amely egyes egyedül a szimbolikusban alapozódik meg és áll fenn. → Másik

3. A gyermek a beszéd elsajátítása, azaz a szimbolikus rendbe való felvétele során ennek az Istennek, a reá nehezedő társadalmi-törvénykezési örökség súlyának enged. A társadalmi rend roppant istenalakja tolatodik be közé és az anyja közé, amely magába szippantja, és a törvény nevében elbirtokolja tőle az anyát: „Az *apa* birtokolja az anyát, ő az anyja törvényes élvezője.”⁶ „Az *apa* nem valóságos személyként avatkozik be, hanem úgy, mint akinek joga van, azaz még ha nincs is jelen, ha például telefonon hívja az anyát, az eredmény akkor is ugyanaz. Az *apa* itt mint szimbolikus ágens avatkozik be a frusztrációban, vagyis egy imaginárius aktusban, amely egy nagyon is valós tárgyat érint, az anyát mint olyat, amelyre a gyermeknek szüksége van.”⁷ Az *apa* által elbitorolt anyja ettől fogva „egy olyan törvényhez utal tovább, amely nem a sajátja [...]”, és „[...] valójában a vágyának a tárgya szuverén módon annak a másiknak a birtokában van, akinek a törvényéhez tovább utal.”⁸

4. Az *Apa Neve* ezzel az ödipális szintérre lép fel, ahol a vágy strukturálásában játszik kulcsfontosságú szerepet: „Az *Apa* – az *Apa Neve* – a

3 Fonction et champ de la parole (1953). In: Jacques Lacan: *Écrits*. Paris, Éditions du Seuil, 1966, 157.

4 D’une question préliminaire du traitement possible de la psychose (1958). In: Lacan: *Écrits*. i. m. 583.

5 Séminaire 9 – *L’identification*: 1961-1962. 1962. január 17.

6 Séminaire 4 – *La relation d’objet et les structures freudiennes*: 1955-1956. 1957. június 26.

7 Séminaire 5 – *Formations de l’inconscient*: 1957-1958. 1958. január 15.

8 Uo. 1958. január 22.

törvény struktúrájával megadja a vágy-struktúra alapvetését.”⁹ A gyermek vágya, amely egy archaikusabb szinten az anya teljes figyelmének vágya volt, innentől egyszerre két ellentétes irányba mutató vektorra ágazik szét: az apa *ellen*, vagyis a betolakodó törvény fegyelmező szorításával *szemben*, és az anya *íránt*. „Az apa neve, ha megfigyeljük a freudi tapasztalat struktúráját, [...] valóságos misztérium, hiszen az apa nevéből nem csupán az következik, hogy a vágyam eljut addig a kínzó, elfojtott, kritikus pontig, ami az apagyilkosság vágya, hanem sok más dolog is, így végső soron az a vágy, hogy lefeküdjek az anyámmal, ami a heteroszexuális normalizálásom fontos mérföldköve, úgyszintén e röviden az apa nevének nevezett jelentőnek a hatására támad fel bennem.”¹⁰ →

Ödipusz-komplexus, Vágy

5. Az apa betolakodása a gyermek és az anya közé a jelentők szintjén annyit tesz, hogy az apa-jelentő az anya-jelentő elé lép, elfoglalja az anya helyét. Míg korábban az anyához fűződő viszonyban az anya „a mindenhatóságnak a Másikban adott első formája”¹¹ volt, most az apa lép e Másik helyére, hogy a törvény szavával a mindenhatóság egy új formájaként jelenjen meg a gyermek előtt. Ezt a helyettesítést nevezi Lacan *paternalis metaforának*: „Az apa egy metafora. Mi a metafora? [...] Metafora az, amikor egy jelentő átkerül egy másik jelentő helyére. Egészen pontosan azt állítom, hogy az Ödipusz-komplexusban az apa [...] egy olyan jelentő, amely elfoglalja egy másik jelentő helyét. [...] Az apa funkciója az Ödipusz komplexusban az, hogy jelentőként egy másik jelentő helyére lépjen, ti. a szimbolizációban elsőként bevezetett jelentő, az anya-jelentő helyére.”¹² E helyettesítéssel az apa, vagyis a törvény, a rend, a presztízs a gyermek számára *jelentősebbé* válik az anyánál, és ha a gyermek szó-fogadó, azaz integrálja magába az atyai szót és meghajlik az apa előtt, lemondva immár az anyjáról és felvállalva a neurózt, az anya iránti vágy elfojtását, akkor cserébe elnyerheti a helyét abban a rendben, amelyet az *Apa Neve* hivatott intézményesíteni. Ha ellenben kizárja az atyai szót, nem fogadja el a szimbolikus kasztrálást, azzal a pszichózis előtt nyitja meg az utat. → **Forclusion**

9 Séminaire 11 – *Les quatre concepts fondamentaux de la psychoanalyse* 1961-1962. 1964. január 29.

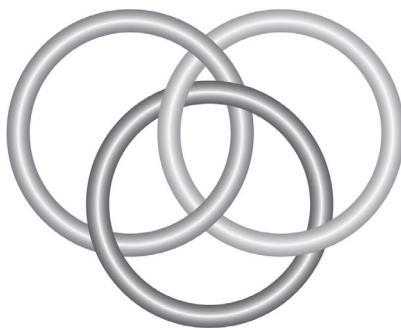
10 Séminaire 12 – *Les Problèmes cruciaux pour la psychanalyse*: 1964-1965. 1965. január 13.

11 Séminaire 6 – *Le désir et son interprétation*: 1958-1959. 1959. május 20.

12 Séminaire 5 – *Formations de l'inconscient*: 1957-1958. 1958. január 15.

Borromeoi csomó – Szimbolikus-Imaginárius-Valós

1. A pszichikum három heterogén, egymásra visszavezethetetlen dimenziója, egyben az analízis állandó segédeszköze a *Szimbolikus*, *Imaginárius*, *Valós*, amely eleinte csak „egy *vademecum*, amelyet szükség esetén bármikor előkaphatunk”¹³, Lacan kései korszakában viszont már, nagybetűvel írva és borromeói csomóba fűzve, „a beszélő lakta tér három dimenziója”, avagy maga „a tér, amiben valójában lakozunk [...] ha a tudattalan létezik.”¹⁴

A borromeoi csomó három karikának a térbeli egybeillesztése, amelyek sehol nem metszenek egymásba. Mindegyik autonóm körpálya, és mégis elválaszthatatlanok egymástól, mivel áthurkolódásukkal kibogozhatatlan csomót alkotnak. Ugyanakkor elég egyet eltávolítani közülük és az egész rendszer széthull. Mivel a borromeói csomó az a tér, amelyben *valójában* lakozunk, ezért hiba lenne a Szimbolikus vagy Imaginárius dimenziót másodlagosnak, kevésbé valóságosnak, absztraktabbnak tartani a Valósnál. Mindhárom kör egyformán valóságos befolyással bír létezésünkre, a pszichikus élet egyszerre mindháromban létrejön. E rendszer így nem-hierarchikus koegzisztenciaként állítja eléink azt, ami Freud topográfiai modelljében még hierarchikusan jelent meg: a tudat (Imaginárius), a szociális tudattalan (Szimbolikus) és a csak traumatikusan elérhető aszociális *Selbst* (Valós) létnívóit. Ez utóbbi, vagyis a Valós alatt semmiképp se a hétköznapi értelemben vett valóságot értsük (ez a Szimbolikus rend, s azon belül is a szimbolikus apán alapul), hanem azt a traumatizáló, nyers, idegen és ismeretlen valóságot, amelyet

13 D'un syllabe après coup (1966). In: Lacan: *Écrits*, i. m. 720.

14 *Séminaire 21 – Les Non-dupes errent: 1973-1974*. 1973. november 13.

lehetetlen átélnünk, mert összeroppant bennünket, mert az Imaginárius rend egyszerűen felmondja a szolgálatot vele szemben, s mert a Szimbolikus is elnémul, afáziássá válik. Valós az, ami a hétköznapi értelemben nem lehetséges. „A lehetetlen nem feltétlenül a lehetséges tagadása, vagy másként megközelítve, mivel a lehetséges ellentéte nem más, mint a valóság, ezért kénytelenek leszünk a valóságot úgy definiálni, mint ami lehetetlen.” Amihez Lacan utóbb hozzátéti: „A valóság [...] éppenséggel valami vadonatúját feltételez. Ez az új a valóság.”¹⁵

2. A csomó első megfogalmazásai a 60-as évek közepére mennek vissza: „A valóság, az egész emberi realitás nem más [...]” – és itt idézzük fel, hogy az *emberi realitás* az a kifejezés, amellyel Sartre a heideggeri *Daseint* fordítja; Lacan mindkét szerzőre nyomatékosan hivatkozik –, „[...] mint a szimbolikus és az imaginárius összeillesztése, és e szerkezet centrumában, a valóságnak nevezett keret belsejében a vágy cirkulál, [...] és a vágy az, ami a szó tulajdonképpeni értelmében a *valóság*, amire mindig csak félig-meddig, futólagosan látunk rá, amikor meglibben a lepel, a fantazma leple. Ez az, amit Spinoza megértett, amikor kimondta: »a vágy az ember lényege«.”¹⁶ Ha egy vágy nem juthat kifejezésre – ez a *Nem szabad!* maga a kasztrációs fenyegetés –, akkor a valóságban fog visszaköszönni: „[...] *ami nem kerül napvilágra a szimbolikusban, az megjelenik a valóságban*. Hiszen így kell érteni az *Einbeziehung in Ich-et*, a szubjektumba bevezetést, és az *Ausstossung aus dem Ich-et*, a szubjektumból kivetést. Ez utóbbi alkotja a valóságot, mint a szimbolizáción kívül maradottak terét. És ezért a kasztráció, [...] amely ki van vonva a beszéd lehetőségeiből, meg fog jelenni a valóságban, bújtatottan, azaz [...] egyfajta szöveg nélküli központozásként. Hiszen a valóság nem vár senkire, ti. semmilyen szubjektumra, hiszen nem vár semmit a beszédetől. Csak ott van, létazonosan, egyfajta zajként, amelyben minden hallatszódik, s amely kész elárasztani lármaival azt, amit a »valóság-elv« a külvilág neve alatt konstruál belőle.”¹⁷

3. A borromeói csomó egyik kései megfogalmazása Lacannál: „A Valóság egy olyan fogalom, amelyet az Imaginárius és a Szimbolikus fogalmaival borromeói csomóban dolgoztam ki. A Valóság, ahogyan megjelenik, az Igazat mondja, csakhogy nem beszél, és ahhoz, hogy bármit is mondjon, beszélni kell. A Szimbolikus, melyet a jelentő hordoz, csak hazugságokat mond, amikor beszél, és bizony rengeteget beszél. Rendszerint a *Verneinung*-on [tagadáson] keresztül fejezi ki magát, ám [...]

15 Séminaire 11 – *Les quatre concepts fondamentaux de la psychoanalyse*: 1964. 1964. május 6.

16 Séminaire 14 – *La logique du fantasme*: 1966-1967. 1966. november 16.

17 Réponse au commentaire de Jean Hyppolite (1954). in: Lacan: *Écrits*. i. m. 387.

a tagadás ellentéte nem az Igazság. [...] A *Verneinung* tipikusan arról ismerszik meg, hogy egy hamis dolgot kell mondani ahhoz, hogy átadjunk egy igazságot. Egy hamis dolog önmagában még nem hazugság, csak akkor hazugság, ha szándékoltan hamis, [...] ám meg kell hagyni, hogy a pszichoanalízist leszámítva ez a helyzet ritka. A pszichoanalízisben viszont jellegzetes eset a *Verneinung* feltálatása, vagyis a szándékos hazugság formájában közölt igazság. Mindez persze az Imaginárius közbeiktatásával fűződik össze, amely mindig téved. Az Imaginárius mindig téved, viszont alá tartozik az, amit tudatnak nevezünk. [...] A tudat igencsak távol van a tudástól, a tudat területe éppenséggel a hamisság. Az »én tudom« soha nem jelent semmit, és könnyen fogadhatnánk arra, hogy amit tudunk, hamis. Hamis, de fenntartja a tudat, amelynek jellegzetessége pontosan az, hogy konzisztenciát ad a hamisnak. Ezért aztán kétszer is meg kell nézni valamit, mielőtt evidensnek fogadnánk el, meg kell rostálni az evidenciát, mert az evidencia terén semmi sem biztos, és ezért mondtam azt, hogy ki kellene vájni az evidenciát, hogy az evidencia terén a kivájás, kivésés számít.”¹⁸

Élvezés (jouissance) – élvezet-többlet – fallikus élvezés – másik élvezés

1. Lacan a szót a magyarban is megjelenő mindkét értelmében használja: az élvezés egyfelől *gyönyör, kék*, másfelől *birtoklás, jogélvezés*. Lacan a teljhatalmú hordavezér Freud *Totem és tabujában* betöltött szerepét interpretálva kapcsolja össze e kettőt: a hordavezér birtokolja és élvezi a horda összes nőjét. Az élvezés mindkét értelmében más, mint az öröm (*Lust*). Az élvezés logikája nem a freudi örömelv, ami az élő szervezet homeosztatisz egyensúlyi állapotát, a túlingereltség feszültségeitől mentes jó közérzetét célozza meg. Az élvezés az öröm-elven túlmutat: „Az öröm dialektikája, hogy az öröm egy olyan stimulálási szinten mozog, ahol a stimulus egyszerre kíváncsatos és kerülendő, vagyis egy küszöbhatárt lő be. Ebből implicite következik, hogy centrális szerepet játszik egy, mondjuk így, tiltott zóna – tiltott, mert az öröm ott már túlontúl erős. Ezt a centralitást jelölöm az élvezés területként, ahol az élvezés maga úgy definiálható, mint ami alá tartozik mindaz, ami a

18 Séminaire 24 – *L'insu que sait de l'une-bévue s'aile à mourre*:1976-1977. 1977. február 15.

testben az öröm-adagolással és -elosztással kapcsolatos.”¹⁹ „Az állat rendelkezik azzal, amit ökonómiaként értelmezünk, vagyis azzal a lehetőséggel, hogy elmozduljon a kisebb élvezet felé. Ezt hívjuk öröm-elvnek: nem maradunk ott, ahol élvezünk, mert Isten tudja, hová vezetne ez!”²⁰ Az öröm-elv tehát voltaképpen az örömtelenség elve, amely az élvezés mérséklésére irányul, míg az élvezés-elv az élvezés fokozásának az elve, amely így viszont szükségképpen a halál felé mutat: „Az élvezés dimenziója a test esetében a halál felé sodródás. [...] Az öröm, mondja Freud, a feszültség csökkentésében áll. Ez viszont nem lehet mindannak az elve, ami az élvezés alá tartozik, hiszen mi egyéb volna az élvezés, mint az, hogy feszültség keletkezik.”²¹ Az élvezés ebből következően egyszerre áraszt el gyönyörrel és szenvedéssel, és ahol szenvedés van, ott mindig lesz valaki a háttérben, aki élvezkedik (a Másik, avagy a tudattalan).

2. Élvzet-többlet (*plus-de-jour*): Amit Lacan e fogalommal bevezet, távolról sem azonos az előbbi élvezés-fokozással. Az iménti szövegek a test, a szervezet, az állat élvezéséről szólnak. Az élvzet-többlet azonban a biológiai testre ráarakódó imaginárius-szimbolikus többletben, vagyis a szimbolikusan kasztrált alany dimenziójában mutat rá egy sajátosan ezen a szinten felbukkanó élvzetre. Nevezetesen a kasztrálással (az anya-tárgy elvesztésével, az anya élvezéséről való lemondással) támadt űrt fogja betölteni egy imaginárius-szimbolikus kéjelgés, a hiánynak a diskurzuson keresztül élvzetté fordítása és kiélvezése. „Ez azt jelenti, hogy a tárgy elvesztése egyben egy tátongó üresség, egy lyuk, ami nyitott valamire, amiről nem tudjuk, hogy az élvezés-hiányt [*manque à jour*] reprezentálja-e. [...] Ezért az itt megjelenő »élvezés-többletet« nem a túlzáshoz vagy a küszöbhatáron túllépéshez kötöm. Kérem, ragadjanak le kissé ennél a habogásnál! Ha az analízis mutat valamit [...], az egészen pontosan az, hogy az ember semmilyen túlkapást nem követ el. A beszlisszolás nem túllépés. Látni egy félig nyitott ajtót nem azonos a küszöbön átlépéssel. [...] Nincs itt semmilyen túllépés, hanem inkább betörés, beömlés egy területre, ami az élvezéshez, a bonihoz tartozik. Persze talán ez az, amiért meg kell fizetni, [...] és ez az, amit Marx valójában felfedez az érték-többlet fogalmával.” „Nem tilomszegésről, nem egy tiltott területre való betörésről van szó, [...] az élvezés egy entrópiikus hatásként, veszteségként mutatkozik meg, ezért vezettem be először a *mehr-lust*, az élvzet-többlet terminust. Hiszen a

19 Séminaire 16 – D'un Autre à l'autre: 1968-1969. 1969. március 12.

20 Séminaire 17 – L'Envers de la psychanalyse: 1969-1970. 1970. február 11. Ld. Még: Sigmund Freud: Túl az örömelven. In uó: *A halálöszön és az életöszönök*. Ford. Kovács Vilma (1923). Múzsák, Budapest, 1991.

21 Séminaire 19 – Le Savoir du psychanalyste: 1971-1972. 1971. november 4.

veszteség dimenziójában észleljük, hogy valami úgymond kárpótlást, ellentételezést igényel, ami először egy negatív számszorosa annak a tudom is én minnek, annak a harangkondításnak, ami élvezetet okozott, és ismételten élvezetet okoz.”²² „Az élvezet-többlet funkciója a diskurzus tényéből válik világossá, hiszen e funkció éppenséggel egy diskurzív effektusra mutat rá az élvezésről való lemondásban. [...] A Másik mezőjében van a piac, ha úgy tetszik, amely felöleli az összes kiválóságot, értéket, választékot, preferenciát, amely egy megszámlálható, mi több, kardinális struktúrát feltételez. A diskurzus birtokolja az élvezés útjait-módjait, amennyiben a szubjektum a diskurzus következménye. Nem létezne semmilyen alanyi érdek, abban az értelemben, ahogyan beszélünk államérdekről, ha nem lenne a Másik piacának egy korrelátuma, nevezetesen az, hogy legyen egy néhányak által elnyert élvezet-többlet. [...] Az élvezet-többlet köre szerveződik egy lényegi tárgynak a termelése, amelynek a funkcióját most meg kell határoznunk, ez pedig az *objet a*. [...] Az élvezésről való lemondásra épülő diskurzuson belül vetődik fel az *objet a* fogalma. Az élvezet-többlet mintegy a diskurzus hatására előálló lemondásnak a funkciója, és pontosan ez teremti meg az *objet a* helyét, piaci helyét, hiszen [...] ahogyan minden tárgy magában hordoz valami érték-többletet, úgy az élvezet-többlet teszi lehetővé az *objet a* funkciójának elhatárolását.”²³ → **Objet a, fallikus funkció**

3. Fallikus élvezés versus női élvezés: „A fallikus élvezés, ez a szemiotikus élvezés többletként adódik hozzá a testhez [...]”,²⁴ mondja Lacan, és ezzel a fallikus élvezés területét a szimbolikus renden keresztül elérhető élvezésben jelöli ki, amely területre, láttuk, az élvezet-többlet is benyúlik. A fallikus élvezés a jelentők által termelt, szintisztán a jelentőkben manifesztálódó élvezés, amilyen például egy márkajelet viselő termék élvezése, ahol egyedül a márka, e pusztá jelentő juttat a pontosan ugyanolyan másik termékhez képest több élvezethez. Mivel a férfi-nő viszonyban a férfi maga is márkajelzésként van jelen, a Férfiasság márkájaként, amelyet ha akar, ha nem, tanúsítania kell – és ebben az esetben a kasztrációs fenyegetés elsősorban a nő felől érkezik („a nő nemcsak kenyérrel él, hanem az önök, a hímek kasztrálásával is”),²⁵ a nő felől, aki előtt nem szabad semmilyen értelemben töketlenné válnia –, ezért a férfi nem tudja teljesen, testestül-lelkestül belevetni magát a nő élvezetébe, hanem csak a fallikus élvezés szabta keretek között, ami a testi élvezésre

22 *Séminaire 17 – L’Envers de la psychanalyse: 1969-1970.* 1969. november 26.; 1970. január 17.

23 *Séminaire 16 – D’un Autre à l’autre: 1968-1969.* 1968. november 13.

24 *Séminaire 21 – Les Non-dupes errent: 1973-1974.* 1974. június 11.

25 *Séminaire 16 – D’un Autre à l’autre: 1968-1969.* 1968. november 20.

visszahatva annyit tesz, hogy nincs lehetősége megspórolnia, hogy ne önnön férfi szervének márka-menedzsere legyen, vagyis az élvezés területére ne peckesen, e szervre korlátozva vonuljon be: „A fallikus élvezés az az akadály, ami miatt a férfinak nem sikerül eljutnia a nő testének élvezéséhez, éspedig azért, mert amit élvez, az ez az élvezés, a fallikus szerv élvezése.”²⁶ A nő annyival kedvezőbb helyzetben van a férfinál, hogy bár a fallikus élvezés játékszabályai rá is vonatkoznak, vagyis ő a Női márkát képviseli a férfi előtt, a nőnek nem kell a saját testi élvezetét egyetlen márkázott területre összpontosítania, annál is inkább, mivel a legnagyobb élvezet számára a férfi vágyának birtoklása, a fallosz rabul ejtése. Ráadásul a fallikus élvezésen túl a nőnek bejárása van egy másik élvezési területre is, amit Lacan S(A)-val jelöl. A nő „[...] erről az élvezésről egy árva szót sem árul el. Talán azért, mert nem ismeri. Nem ismeri ezt, ami nem-mindenné [*pas-tout*] teszi őt.”²⁷

Fallosz – kasztrációs szorongás – fallikus funkció

1. Lacan a pénisz köré szerveződő pszichológiai témákat (örömszerv, kasztrációs szorongás, péniszirigység, stb.) a freudi elemzés imaginárius regiszteréből a nyelvi-strukturális elemzés szimbolikus regiszterébe átemelve jut el a fallosz fogalmáig. A pénisz imaginárius szerepe, a hímtagot övező fantázia pszichológiai jelentősége csorbítatlan marad, ám kiegészül a szimbolikus pénisszel, a pénisz jelentővel, amely nem egy fantáziatárgy, hanem „[...] csak egy jelentő, semmi több.”²⁸ „A fallosz nem forma, nem egy tárgyi forma, nem maga az ígésző, lenyűgöző forma [...] nem egy fantázia, nem egy kép, nem egy tárgy (részleges vagy belső), hanem egy jelentő. [...] Egy jelentő, de vajon melyik jelentő? A vágnak a jelentője. [...] A fallosz nem a vágy tárgya, hanem a vágy jelentője.”²⁹ Lacan nem azt mondja tehát, hogy a társadalmi-kulturális mezőben fel-támadó összes vágy a hímtag, e végső tárgy, vagy referencia körül kering, hanem azt, hogy e mezőben *bármely jelentő*, amennyiben egy másik jelentőben vágyat ébreszt vagy szervez maga köré, a vágy szimbólumaként fog a továbbiakban funkcionálni, s válik ilyen értelemben, analitikus zsargonnal, fallosszá: a gyermek a nő falloszává, egy vonzó nő a

26 Séminaire 20 – Encore: 1972-1973. 1972. november 21.

27 Uo. 1973. február 13.

28 Séminaire 9 – L'identification: 1961-1962. 1962. május 9.

29 Séminaire 5 – Formations de l'inconscient: 1957-1958. 1958. május 7.

férfi falloszává, a lenyűgöző Szókratész Alkibiadész falloszává, egy sztár a rajongói falloszává, vagy akár, miért ne, maga a fallikus szerv, a férfi pénisz annak falloszává, akinek a vágya e szimbólum körül szerveződik meg. Mivel a vágy Lacannál mindig egy hiány nyomán támad, ezért úgy is fogalmazhatunk, hogy „a fallosz egy tárgy hiányának a lehetőségét reprezentálja.”³⁰ Ha ugyanis e lehetőség nem állna fenn, a tárgy a vágy szempontjából tökéletesen jelentéktelen – jelentés nélküli – maradna, nem lenne a vágy jelentője, persze más jelentései megmaradnának. → Vágy, Nyelv

2. A fallosz legelőször az anya-gyermek kapcsolatban jelenik meg. A kisgyermek igen hamar érzékeli, hogy az anyját rajta kívül más is – az intim viszonyuktól idegen valami, amiben már a Másik sejlik fel – foglalkoztatja, amely időről időre elcsábítja mellőle: „Az anya jön és megy [...] azaz érzem őt, vagy nem érzem őt. Mondhatni a világ megváltozik az érzézésével, majd semmivé foszlik. A kérdés ez: hol a jelölt? Hol van az, amit az anya akar? Szeretnék én lenni az, amit akar, de világos, hogy nem csak engem akar, hanem van valami más is, ami foglalkoztatja őt. Ami foglalkoztatja őt, az az x, a jelentő. [...] A gyermek kényszerűen azt kérdezi: mit jelent az, hogy az anya elmegy és visszajön? Az anya eltávolodásainak és visszajövéseinek a jelentettje a fallosz. A gyermek, ha megértette ezt, már igen korán megpróbálja több-kevesebb ravaszsággal, több-kevesebb sikerrel fallosszá tenni magát.”³¹ „A gyermek vágya az, hogy azonosuljon az anya-számára-hiányzóval [*manque-à-être de la mère*], amely hiányba persze az anyát a hiányt megteremtő szimbolikus törvény emeli be.”³² Ha az anya fittyet hányna minden másra, beleértve a teljes szimbolikus rendet, és sohasem távolodna el a gyermektől, sohasem válna hiányzóvá, akkor a gyermek nem is kényszerülne rá a „mama” szimbólum megalkotására, következésképpen a „mama” nem válna jelentővé a beszédben, nem jelenthetne távollevőként mindent a gyermek számára, nem jelenne meg benne, majd rajta keresztül a gyermekben a vágy; így a vágy netovábbjaként, minden jelentés egy végső jelentőség körül forgó struktúrájaként nem kapna szerepet a fallosz sem. Ám mivel normálisan nem ez történik, sőt, mivel az Apa Nevének későbbi közbelépése az ödipális fázisban egyenesen beerőszakolja a gyermeket a szimbolikus rendbe, visszafordíthatatlanul kiszakítva az anyauniverzumból, megtiltva neki a vágyat, hogy az anya fallosza akarjon lenni, ezért e tiltástól éppenséggel erektált fallosz – „amennyiben a tudattalan

30 Séminaire 14 – *La logique du fantasme*: 1966-1967. 1967. január 25.

31 Séminaire 5 – *Formations de l'inconscient*: 1957-1958. 1958. január 15.

32 D'une question préliminaire du traitement possible de la psychose (1958). In: Lacan: *Écrits*. i. m. 565.

megmutatja, hogy a vágy a tiltásra mered³³ – mindig ott kísért a felnőtté cseperedő gyermek minden beszéd-megnyilvánulása mögött. Ha gyermek, ha felnőtt beszél, „[...] minden beszéd legelőször is egy hívást, szeretetéttséget jelez.”³⁴ → **Nyelv, Apa Neve**

3. A jelentés, franciául *vouloir dire, mondani akarás* – és mert akarás, ott visszhangzik benne a Lacan által oly gyakran hangoztatott *Che vuoi? (Mit kívánsz?)*, Cazotte *Szerelmes ördögének* kérdése, amely a szubjektum legtitkosabb vágyát firtatja –, a beszédben mondani vágyott jelentés tehát globálisan érintett a fallosztól, amely így a jelentő minden metaforikus és metonimikus elmozdulásában közreműködik. „A szimbolikus fallosz ennyiben a jolly joker a kártyák közt, [...] amely az összes jelentő értékét fölveszi.”³⁵ Másként fogalmazva „[...] a fallosz jelentő, olyan jelentő, amelynek az a funkciója, [...] hogy a jelentett-effektusokat a maguk összességében jelölje, amennyiben a jelentő a jelenlétével kondicionálja azokat.”³⁶ Nem mást mond ezzel Lacan, mint hogy a kimondatlan vágy holisztikusan irányítja, vektorializálja a jelentések síkját: ez a vágy az a végső jelentőségű irányzék, amelynek megfelelően az egyes jelentések jelentésláncolatokká szerveződnek. „Figyeljük meg, hogy eredetileg mi a fallosz, a Φαλλος, a görögöknél, [...] Arisztophanésznál, Hérodotosznál, és másutt. A fallosz nem azonos a testi szervvel, [...] hanem sok mindent lefed, és szimulakrumként, jelzésként használatos különféle kontextusokban. [...] Vagyis egy helyettesítő tárgy, amelynek ugyanakkor az a sajátossága, hogy a helyettesítése nagyon különbözik attól, ahogyan a helyettesítésről a jel esetében beszéltünk. [...] Egy tárgy, amelyre az értelem felfedése szempontjából úgy tekintettek, mint ami végső jelentőséggel [*significatif dernier*] bír, [...] mint ami a vágyat a legnyíltabb formájában képviseli. A fallosz pontosan az ellentéte annak, amit a jelentőről mondtam, amely lényegileg lyukas, a teljesen kitöltött világban támadt lyuk. Megfordítva, ami a falloszban kifejeződik, az az életben legtisztább formában megnyilvánuló tolulás, ömlés, nyomulás, és a fallosz képe dereng fel [...] az ösztöntörekvésben [*pulse*] is, amely szóval a német *Trieb* fogalmat fordíthatjuk. Az élet világának mondhatni privilegizált tárgya ez, amely a görög megnevezésében rokon mindazzal, ami folyik, nedvedzik, élettől duzzad, így akár magával a vénával is, hiszen úgy tűnik azonos a

33 Du „Trieb” du Freud. In: Lacan: *Écrits*. i. m. 852.

34 *Séminaire 12 – Les problèmes cruciaux pour la psychanalyse: 1964-1965*. 1965. március 24.

35 *Séminaire 8 – Le Transfert: 1960-1961*. 1961. június 14.

36 La signification du phallus. (1958). In: Lacan: *Écrits*. i. m. Magyarul: A fallosz jelentése. Ford. Bíró Anna. *Thalassa*, 1998/2-3, 22–33. <http://orange.mtapi.hu/thalassa/archivum/9823/02lacan.htm>

szó gyökere a falloszéval. Olybá tűnik tehát, hogy ez a legszembeeszköbb pont, a vágy legnyíltabb feltárulkozása az életjelenségekben éppenséggel nem léphet be a jelentő területére másként, mint a jelentőláncban vont határoló vonal [*barre*] szétpattintásával. Mindaz, ami a benyomulásra, az élet betörésére utal, valami olyasmi lesz, már amennyiben e rámutatásban, vagy e képben mered fel, csúcsosodik ki, ami – és ezt a tapasztalat mutatja, mi csak olvassuk ezt – beiktat minden megjelenőt, vagy úgy, mint a hiány jelentésárnyalatát ott, ahol a fallosznak nem szabad léteznie, hiszen nincs, ti. ez fogja a fallosszal nem rendelkező emberi szubjektumot kasztráltnak minősíteni, vagy megfordítva úgy, mint ami azt fogja kasztrációval fenyegetettnek minősíteni, akinek van valamije, amiről joggal állítható, hogy hasonlít erre [a falloszra].”³⁷

4. Lacan utolsó mondata a „lenni vagy birtokolni” dilemmájára utal. „A szubjektum fallosszal kapcsolatos ambivalens viselkedése [...] arra a dilemmára vezethető vissza, hogy vajon a szubjektum birtokát, vagy létét képezheti-e a fallosz jelentő. A dilemma azért vetődik fel, mert a fallosz egy jelentő. A dilemma teljességgel lényegi, ez húzódik meg a kasztrációs komplexus minden átalakulása, minden elcsúszása, minden, úgymond, bűvészkedése mögött.”³⁸ Hogyan kerül elő ez a dilemma? A szimbolikus rendbe beléptető vágy-tiltás ezt sulykolja a gyermekbe: nem azért vagy, hogy az anyádnak legyél, *ehhez nincs jogod*, hanem azért, hogy velem, a szimbolikus apával azonosulva *egyáltalán jogod legyen bármire is*, és rajtam keresztül szert tehessél mindarra, ami után mindenki vágyakozik – ti. a fallosz után –, ami után egyébként, náladnál jobban, az anyád is vágyakozik. A fallosz kilátásba helyezett birtoklása mindannak birtoklása, aminek az adott társadalmi-kulturális mezőben értéket, jelentőséget, presztízst tulajdonítanak. A fallosz birtokosai a társadalmi mező irigylésre méltó pozícióit foglalják el. Csakhogy a birtoklás nem azonos a levéssel. A birtokjog bármikor visszavonható, elveszíthető – a szimbolikus apa eleve e fenyegetés keretében utalja ki –, ezért a fallosz birtoklása szükségképpen együtt jár az elvesztésétől való szorongással, a kasztrációs komplexussal. E szorongva birtoklást jelöli Lacan a $-\phi$ szimbólummal: „[...] $-\phi$ a szorongás, a kasztrációs szorongás a Másikhoz való viszonyában.” „A ϕ tehát mindkét nem számára az a valami, amire vágyok, de amit nem birtokolhatok másként, mint $-\phi$ formájában.”³⁹ Végső soron így mind a ϕ , mind $-\phi$ valami negatívát fejez ki: a ϕ , „[...] a fallosz a hiányos vagy megfosztott létet szimbolizálja”, a

37 *Séminaire 5 – Formations de l'inconscient: 1957-1958.* 1958. április 23. (Kiemelés tőlem.)

38 Uo. 1958. május 7.

39 *Séminaire 10 – L'angoisse: 1962-1963.* 1962. december 5.; 1963. június 5.

– ϕ pedig „[...] a hiányos birtoklást, amiből az igény [*demande*] általános vagy részleges frusztráltsága ered.”⁴⁰

5. A Φ fallikus funkció arra a komplex képzési folyamatra utal, amelynek a középpontjában a szimbolikus kasztráció áll, és amely a cse-
csemőből egy beszélő, jelentő, vágyódó, tudattalannal rendelkező szub-
jektumot hoz létre: „[...] Φ x azt a funkciót jelöli, amit kasztrációnak ne-
vezünk.”⁴¹ „A kasztráció azt jelenti, hogy az élvezetet meg kell tagadni
ahhoz, hogy eljuthassunk hozzá a vágy Törvényének fordított skáláján.”⁴²
„Mit jelent a kasztráció? Azt, hogy minden vágyható, semmi többet.”⁴³

Forclusion (kizárás, *Verwerfung*)

„Mindaz, ami ki van zárva, *verworfen*, a szimbolikus rendből, megjele-
nik a valóságban.”⁴⁴ Mi a különbség a kizárás és az elfojtás között? „Az el-
fojtás elválaszthatatlan az elfojtott visszatérésétől, amellyel a szubjektum
létének minden pórúsán át azt sikoltozza, amiről nem beszélhet.”⁴⁵ Az
elfojtott, letiltott tartalmak a tudattalan tartalmak, amelyek a szimbo-
likus rendbe tartoznak, vagyis kódolt formában, értelmezendő szimp-
tómákon keresztül ragadják magukhoz a szót. „A szimptóma a szim-
bolikusnak az effektusa, amennyiben megjelenik a valóságban [...]”, és itt
az *amennyiben* az a fenntartás, hogy „[...] a valós végeredményben az,
ami teljességgel ellenáll a szimbolizációnak.”⁴⁶ Ez az értelemnek és értel-
mezhetőségnek való ellenállás a *kizárás*, a valós oldaláról megközelítve.
A szubjektum oldaláról a kizárás a szimbolikus rend kirekesztése egy
„tudni sem akarok róla!” elutasítás formájában. „Ennek hatására a szim-
bolikus eltörlődik. [...] A *Verwerfung* tehát véget vet a szimbolikus rend
minden megnyilvánulásának, [...] vagyis annak, ami eredendő feltételét
képezi annak, hogy a valósból valami felkínálkozzon a lét feltárulásához,

40 Propos directifs pour un Congrès sur la sexualité féminine (1960). in: Lacan: *Écrits*. i. m. 730.

41 *Séminaire 19 bis – ...Ou pire: 1971-1972*. 1971. december 15.

42 Subversion du sujet et dialectique du désir (1960). In: Lacan: *Écrits*. i. m. 827.

43 *Séminaire 19 – Le Savoir du psychanalyste: 1971-1972*. 1972. június 1.

44 *Séminaire 3 – Les structures freudiennes des psychoses: 1955-1956*. 1955. november 16.

45 Réponse au commentaire du Jean Hyppolite. in: Lacan: *Écrits*. i. m. 386.

46 *Séminaire 22 – R.S.I.: 1974-1975*. 1975. március 11.; *Séminaire 1 – Écrits techniques: 1953-1954*. 1954. február 17.

vagy Heidegger nyelvén szólva, hogy legyen egyáltalán lenni-hagyás.”⁴⁷ A szimbolikust kizáró, róla tudni nem akaró alany így végső soron a létezés, az értelem, a normalizálás, az interpretációs támpontokat és törvényeket biztosító *Apa Neve* (amelynek egyik megtestesítője a gyógyító pszichoanalitikus) ellen lázad fel, és menekül előlük – voltaképpen senki nem akadályozhatja meg ebben – a pszichózisba, a szimbolizálatlan, nyers valósba. „Ebben a balesetben és mindabban, ami itt lezajlik, ti. az *Apa Nevének* a Másik helyéről való kizárásában, a paternális metafora kudarcában látjuk azt a hibát, amely a pszichózis lényegi feltételét képezi és strukturálisan megkülönbözteti a neurózistól.”⁴⁸ Röviden tehát: a normális, neurotikus alany elfojt, az abnormális, pszichotikus alany kizár. → *Apa Neve*

Interszubjektivitás

1. „Nem azt kérdezem, »ki beszél?«, hanem másként, jobban megfogalmazhatóan próbálok feltenni a kérdéseket, amikor azt kérdezem: »honnan beszél?«. Más szóval, ha megpróbáltam kidolgozni valamit, akkor az nem metafizika, hanem az interszubjektivitás elmélete. Freud óta az ember centruma már nem ott van, ahol hiszi, és erre kell újra felépíteni.”⁴⁹ A „kicsoda?” tehát nem jelent problémát: ő beszél hozzám. Ám az, amit mond, hol ebből, hol abból a centrumból jön: hol az apjából, hol az anyjából, hol belőlem, a nekem megfelelni akarásból, hol a vágyaiból, vagy épp vágyai leplezésének szándékából. A „honnan?” megfejtésre váró feladvány.

2. Az interszubjektivitás „magában foglalja a képzeletbeli interszubjektivitás dimenzióját, [...] amely egyfajta megkettőzött pillanatban áll, amellyel látom, hogy a másik lát engem, egy harmadik fél pedig látja rajtam, hogy látok. Sohasem pusztán kéttagúságról van szó. Nem csupán látom a másikat, hanem látom, hogy ő lát engem, ő meg látja, hogy én látom őt, és ez behoz egy harmadik tényezőt, azt, hogy tudja, hogy látom őt. Mindig három tényező van játékban, még ha nincsenek

47 Réponse au commentaire du Jean Hyppolite. i. m. 386-388.

48 D'une question préliminaire du traitement possible de la psychose (1958). In: Lacan: *Écrits*. i. m. 575.

49 Interjú Lacannal. *L'Express*, 1957. május 31. Ld.: <http://aejcpp.free.fr/lacan/1957-05-31.htm>

is mindig jelen.”⁵⁰ Az interszubjektivitásnak azonban van a képzeletnél alapvetőbb rétege is, és Lacant elsősorban ez érdekli: „Csak egy radikális, fundamentális interszubjektivitásból indulhatunk ki, ti. a szubjektumok egymással szembeni totális érvényéről [...]”, ami annyit tesz, hogy „[...] az interszubjektivitást az eredetig visszanyúlóan fel kell tételeznünk. [...] Az, ahol a fundamentális interszubjektivitás, amit az eredettől fogva meg kell találnunk, effektíve megmutatkozik a gyermeknél, nem más, mint az a tény, hogy képes használni a nyelvet. [...] Pontosan innen indul ki, s válik innentől mind összetettebbé a szimbolikus testet öltése a képzelet élményvilágában, ami valamiképpen megmunkálja mindazt a hajlékonyságot, ami a felnőtt élményvilágában már a képzelet befogó és rögzítő funkcióját szolgálja. Minden a néven nevezés e lehetőségéből indul ki elsőként, amely egyszerre elpusztítja a dolgot és átlépteti azt egy másik síkra, a szimbolikus síkra, melynek jóvoltából a sajátosan emberi dimenzió megjelenik.”⁵¹

3. „A harmadik tényező pozíciójából világosodik meg a tudattalan freudi felfedezésének valódi alapja, amit egyszerűen így fogalmazhatunk meg: a tudattalan a konkrét, transzindividuális diskurzusnak az a szubjektum fennhatósága alól kibúvó részlete, amely helyreállíthatná a szubjektum tudatos diskurzusának a folytonosságát. [...] A tudattalan az élettörténetemnek egy olyan fejezete, amit fehér folt borít, vagy egy hazugság foglalja el a helyét: cenzúrázott fejezet. Ám az igazság visszakereshető, a leggyakrabban csak máshová lett feljegyezve. Nevezetesen: a testembe [...] a gyerekkori emlékeimbe [...] a szemantika átalakulásába [...] a tradíciókba, sőt legendákba, melyek heroizált formában gördítik le élettörténetemet; s végül azokba a nyomokba, amelyek tagadhatatlanul megőrzik azokat az értelemficamokat, amelyeket a fejezetek egymáshoz illesztése kényszerített ki, ám amelyek szövegmagyarázatával helyreállítható az értelem.”⁵² „Az analízis azt mutatja, hogy intra-szubjektivitás és interszubjektivitás nem választható el egymástól. [...] A szubjektumon belül [...] a viszonyoknak ugyanaz a módozata jön létre, mint amelyek a szubjektumok között állnak fenn. [...] Ebben az élő személyen belüli interszubjektivitásban, amellyel az analízis során dolgozunk, ebben az interszubjektivitásban alkothatunk fogalmat arról, hogy milyen funkciót tölt be az én-ideál.”⁵³

4. „Minden interszubjektív viszony, amennyiben egy emberi cselekvést strukturál, többé-kevésbé implicit módon mindig egy

50 Séminaire 1 – Écrits techniques: 1953-1954. 1954. június 2.

51 Uo.

52 Fonction et champ de la parole et du langage. In: Lacan: Écrits. i. m. 258–259.

53 Séminaire 5 – Formations de l'inconscient: 1957-1958. 1958. március 19.

játékszabályban jut érvényre. A viszony csak mint ilyen analizálható.”⁵⁴ „Az interszubjektív viszony alapelve, hogy a Másik mint a beszéd helye, közvetlenül és ténylegesen szubjektumként adódik a számunkra, vagyis mint valaki, aki az ő Másikaként gondolkodik rólunk. Ez minden stratégiának az alapja. Amikor sakkozunk valakivel, ugyanúgy húzásokkal kalkulálunk az esetében, ahogyan a magunk esetében tesszük.”⁵⁵

5. Interszubjektivitás alatt Lacannál semmi esetre sem érthetjük a szubjektumok utólagos kapcsolatát, kommunikációját, egymás kölcsönös értelmezését. Épp fordítva: a jelentő eleve egy olyan között-ben funkcionál jelentőként, amely köztesség ad teret egyáltalán a szubjektumok egymás között létének. „*Interszubjektivitás*, írtam egykor, és Isten tudja, milyen félresiklásokra adhatnak alkalmat az efféle terminusok. Bizonyára elnézik nekem, hogy kezdetben félreérthetően kellett fogalmaznom. Nem haladhattam másként előre, csak félreértések árán. *Inter*, természetesen erről van szó, de csak a későbbiekben volt módom arra, hogy kimondjam: *intersignifiance*, melynek következményeként áll elő a szubjektivitás, lévén a jelentő [*signifiant*] az, ami egy szubjektumot megjelenít egy másik jelentő számára, ahol a szubjektum nincs. Ezért van az, hogy ahol a szubjektum meg van jelenítve, ott nincs jelen, ám mégiscsak meg van jelenítve, így aztán a szubjektum megosztott lesz. A diskurzus ténye nem csupán annyit jelent, hogy a szubjektumot innentől fogva csak a tudattalan mozgatórugó fényében ítéljük meg, hanem azt is jelenti, hogy a szubjektumot már csak úgy lehet kimondani, mint valami mást, ami egy struktúrában artikulálódik, amelyben, valahol, visszavonhatatlanul elidegenedett módon létezik.”⁵⁶

Másik (Autre) – a Másik helye

1. A Másik Lacan szóhasználatában egyfelől a szubjektumhoz képest másik pozíciót, az asszimilálhatatlanul idegen pólust jelöli. A Másik ekkor egy helyzetről helyzetre változó relatív index: a Másik az anya a gyermek számára, a Másik az apa az anya, majd a gyermek számára, a Másik az Isten az ember számára, a Másik a férfi a nő számára, a nő a férfi számára, stb. Ha valaki számára nem létezne semmilyen Másik, akkor számunkra ő lenne a *Másik*, az a nem miközülünk való,

54 *Séminaire 1 – Écrits techniques: 1953-1954.* 1954. június 9.

55 *Séminaire 5 – Formations de l'inconscient: 1957-1958.* 1958. június 25.

56 *Séminaire 18 – D'un discours qui ne serait pas du semblant: 1971.* 1971. január 13.

akit beszámíthatatlan örültnek minősítenénk, megtagadva tőle az emberi, sőt alanyi jogot. A Másikkal mint olyannal való számolás lényegi mozzanata tehát normális szubjektivitásunknak, olyannyira, hogy „[...] a Másik mint a jelentő tiszta alanyát megelőlegező terület már azelőtt uralja az alanyt, hogy az egyáltalán létrejönne – Hegellel, és részben elene, szólva – abszolút Ürként.”⁵⁷

2. Ezért a Másik fogalma Lacan terminológiájában másfelől, alapvetőbben, a relatív másik-pozíciókat, és velük magát a szubjektum-pozíciót is lehetővé tévő *társadalmi-szimbolikus mezőt* takarja, amely *helyet biztosít* a relatív pozíciók számára: „A Másik a beszéd [*discours*] színtere, amennyiben a beszéd mindig ott áll harmadikként két szubjektum között, lényegében az igazság dimenziójaként, amely a hazugság fordított jele alatt mintegy érzékelhetővé válik. Ám ez csak egy közelítés. Ha Másikat mondok, csak azért teszem, hogy a segítségével megalapozzam azt az elvet, hogy a beszéd (az ember beszéde) a Másik beszéde. Mit jelent ez? Éppenséggel azt, hogy a Másik nem egy létező valami, nem egy lény. A Másikkal a tudattalan lehetséges helyét és hozzáférhetetlen természetét próbálom betájolni, hiszen a tudattalan egyfajta beszéd a maga sajátos módján, és jól felismerhető struktúrája, ti. nyelvi struktúrája van: ezzel máris a nyelvészet területére csöppentünk.”⁵⁸ Ezt jelöli Lacan A-val: „[...] a nagy A-val írt *Autre* névvel a szimbolikus struktúrájának lényegi helyét jelöljük ki.”⁵⁹

3. „Amikor a Másikat a beszéd helyeként definiálom, azzal azt mondom, hogy a Másik nem egyéb, mint egy hely, ahol az állítás, mint az igazságra igényt tartó állítja magát. Ez azt jelenti, hogy nincsen SEMMILYEN MÁS LÉTE. [...] Ezért írom le az áthúzott A-nak az S jelentőjeként, azaz S(*A*)-ként, ami annak a hálózatnak az egyik csomópontja, amely körül a vágy egész dialektikája megszerveződik.”⁶⁰ Mit állít ezzel Lacan? Azt, hogy az igazságnak, és vele együtt a társadalmi-kulturális kódokban szimbolikusan rögzített világrendnek, amelyben az igazság igénye egyáltalán megjelenhet, és mint önálló, nyelven túlmutató létezés tételeződhet, valójában nincs más léte, mint a nyelv. A nyelv, amely az egyes szám harmadik személy nyelvi pozíciójában – vagyis a Másik pozíciójában – létrehozza az igazságigényt, ezt a tisztán nyelvi effektust. Az S(*A*) szimbólumot ezért Lacan néha úgy interpretálja, mint az európai

57 Subversion du sujet et dialectique du désir (1960). In: Lacan: *Écrits*. i. m. 807.

58 Lacan François Wahl-nak adott interjúja az *Écrits* megjelenése alkalmából (1967). In: *Le Bulletin de l'Association Freudienne*. 1983 május/3, 6–7.

59 *La psychanalyse et son enseignement* (1957). In: Lacan: *Écrits*. 454. (Kiemelés tőlem.)

60 *Séminaire 14 – La logique du fantasme: 1966-1967*. 1967. január 18.

kultúrában a Lét évezredeken át fennálló nagybetűs garanciáinak az ürességét, a transzcendens talapzat hiányát, egyszóval Isten halálát: „Ez a Másik nem létezik. [...] Azt állítjuk, hogy nincs semmiféle hely, amely garantálná a beszédben létrehozott igazságot.”⁶¹ „Itt egy lyuk van, és ezt a lyukat hívják Másiknak.”⁶² Isten halála a pszichoanalízisben azonban még messze van a büntelenség nietzschei evangéliumától: „Az idősebb Karamazov fivér azt mondja, »Ha nincs Isten, mindent szabad«. A tapasztalat viszont a napnál világosabban azt mutatja, [...] hogy nincs szükség semmilyen külső referenciára – Istenre vagy Törvényre – ahhoz, hogy az ember szó szerint a bűnben fürödjön. Sőt, úgy tűnik, pontosan az ellenkezőjét kell megfogalmaznunk a fentinek, azaz »Ha Isten halott – állítólag –, akkor semmi sem szabad.«”⁶³ Isten halálával „[...] semmi sem veszett el, azon egyszerű oknál fogva, hogy a lényeg nem az, hogy Isten lát bennünket és mindent tud rólunk, hanem magának a látásnak a helye és funkciója. Isten tekintetének státusza nem foszlott semmivé.”⁶⁴ „Az igazi ateista formula nem az, hogy »Isten halott«, [...] hanem az, hogy »Isten tudattalan«.”⁶⁵

4. Nincs tehát olyan hely, amely az abszolút tudás helye volna, egyetlen Másik sincs abban a pozícióban, hogy a teljes tudás birtokában lehetne, jöllehet – amint azt Lacan ellopott levélről szóló szeminárium tanúsítja, amely megmutatja, hogy a király-királynő-miniszter-Dupin sorozatban a későbbi tagok az előbbie tudása/nem-tudása fölött diszponálnak⁶⁶ – a Másik relatíve mindig többet, mást tudhat egy másik szubjektumról, mint az önmagáról. Ez a pszichoanalitikus gyógyítás alapja. Ám a Másik is hiányos, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy ő sem mentes a vágytól, olyannyira, hogy a szubjektum szociális genezisének – vagyis neurotizáló normalizációjának – egyik döntő lépése a Másik vágyának az elsajátítása: „Az igénylés problémája a Másik szintjén helyezkedik el. A neurotikus vágya a Másik vágya körül forog, és a logikai probléma az, hogy hogyan tudjuk a Másik igényének e funkcióját azon megalapozni, hogy a Másik szintisztán és egyszerűen csak egy áthúzott A, egy $\bar{A}$ ”⁶⁷ (ahol „az $\bar{A}$ -n az áthúzás a másik vágyát jelzi”⁶⁸).

61 Uo. 1967. január 25.

62 *Séminaire 20 – Encore: 1972-1973.* 1973. május 8.

63 *Séminaire 5 – Formation de l'inconscient: 1957-1958.* 1958. július 2.

64 *Séminaire 13 – L'objet de la psychanalyse: 1965-1966.* 1966. május 25.

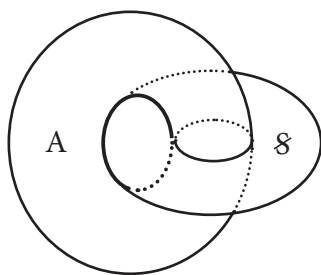
65 *Séminaire 11 – Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse: 1964.* 1964. február 12.

66 Ld.: *Le séminaire sur « La lettre volée ».* In: Lacan: *Écrits.* i. m. 11–61.

67 *Séminaire 14 – La logique du fantasme: 1966-1967.* 1967. február 15.

68 *Séminaire 5 – Formations de l'inconscient: 1957-1958.* 1958. április 23.

5. Innen Lacannál az $S(A)$ szimbólum újraértelmezése: „az $S(A)$ így olvasandó: a Másikban lévő hiány jelentője, amely pontosan emiatt egyben a jelentő kincseként, gazdagságaként is funkcionál. Ami annyit tesz, hogy a Másiknak szükségképpen ott kell állnia (*che vuoi*), hogy feleljen e kincs értékéért, azaz feleletet adjon [...] A szóban forgó hiány az, amit korábban úgy fogalmaztunk meg, hogy a Másiknak nincs Másika.”⁶⁹

Ez az emberi kapcsolatok vágyakkal átszőtt terepe. Nem csupán a szubjektum konstituálódik a beszéd elsajátításától fogva létében tátongó és a Másikra irányuló, a Másik vágyát tudattalanul interiorizáló lényként, azaz S tóruszként, hanem a Másik is egy létében tátongó, vágyódó, és vágyával a szubjektumra irányuló tóruszként konstituálódik. Pontosan ez a mindkettőben jelenlévő hiány teszi lehetővé a tóruszok összeillesztését és a tóruszokban a jelentők cirkulálását, amennyiben egy jelentő mindig egy űr jóvoltából tud egy másik helyére lépni, és egyáltalán jelenteni. Az S -ben tátongó hiányon így A teljes gazdagsága átvonul, az A -ban tátongó hiányon pedig S teljes gazdagsága átvonul – anélkül, hogy bármelyikük meg tudná, vagy vágná szüntetni a másikban tátongó űrt, és ilyen értelemben a másik Másika, az őt kiteljesítő, megváltó, „tórusztalanító” Istene lehetne. → Vágy

Nyelv – beszéd – szimbolikus rend

1. Lacan a Freudhoz való visszatérés programját az 1940-50-es években előtérbe kerülő lévi-strauss-i strukturalizmus keretén belül valószínűsíti meg, amely utóbbi ötvözi Ferdinand de Saussure lingvisztikai

69 Subversion du sujet et dialectique du désir (1960). In: Lacan: *Écrits*. i. m. 818. Az ábra helye: *Séminaire 9 – L'identification*: 1961-1962. 1962. június 6.

strukturálismusát Marcel Mauss holisztikus etnográfiai kutatásaival, és így egy olyan holisztikus-diakritikai gondolkodást mozgósít, amelyben egy vizsgált civilizáció bármely megfajtható mozzanata – hite, rituáléja, hagyománya, társadalmi funkciója, írott és íratlan törvénye, eljárása, kulturális kódja, stb. – egymással szorosan összefüggő szimbólumok rendszerében nyer jelentést. A szimbólumok önmagukban jelentés nélküliek, ám együttes rendszerükben relatív jelentésértékre tesznek szert, vagyis jelentőként funkcionálnak: „Vegyük az egyiptomi hieroglifákat: amíg azt keresték, hogy mi a közvetlen jelentése a keselyűnek, a csirkének, az álló, ülő vagy mozgó emberkének, addig az írás megfajthatatlan maradt. Éspedig azért, mert önmagában a »keselyű« jelecske nem jelent semmit, hanem csak azon rendszer egészében tesz szert jelentésértékre, amelynek részét képezi. Nos, azok a jelenségek, amelyek a pszichoanalízisben előkerülnek, pont ilyenek: nyelvi természetűek. A pszichoanalitikus nem ismeretlen kontinensek vagy mélységek felfedezője, hanem nyelvész, aki megtanítja dekódolni az írást, amely ott hever a szeme előtt, és mindenki szeme előtt, nyilvánosan, ám mindaddig megfajthatatlanul, amíg nem ismerjük a törvényeket, a kódkulcsot. [...] A pszichoanalitikusban nem a »lélek mérnökét« kell látni, nem egy fizikust, aki ok-okozati viszonyok megállapításával foglalatoskodik. Az analitikus tudománya az olvasásban, az értelem kiolvasásában áll.”⁷⁰ A pszichoanalízis tehát mindig egy rejtjeles beszédben kifejezésre jutó jelentéstartalom analízise: „Amikor a szubjektum »elfojt«, az nem azt jelenti, hogy elutasítaná, hogy tudomást vegyen valamiről, ami ösztönös – például a szexuális ösztönéről, amely a homoszexualitás formájában akarna megnyilvánulni. Nem. A szubjektum nem fojtja el a homoszexualitását, hanem a beszédet fojtja el, amelyben a homoszexualitás jelentőként kerülhetne elő. Nem a szükséglet, hanem már egy nyelvileg tagolt diskurzus van elfojtva. Minden itt van. Itt, ahol »az« el lett fojtva, »az« beszél [...]”⁷¹ Mivel a tudatosból száműzött „az” nyelvileg kifejeződik, ezért hangoztatja Lacan, hogy „[...] a tudattalan alapjában nyelvileg strukturálódik, szövődik, láncolódik, ami annyit tesz, hogy a jelentő nem csupán ugyanolyan nagy szerepet kap benne, mint a jelentett, hanem éppenséggel a jelentő játssza az alapvető szerepet, hiszen a nyelv jellegét tekintve a jelentő rendszere és annak komplex játéka.”⁷²

70 Interjú Lacannal. *L'Express*, 1957. május 31.

71 Uo.

72 *Séminaire 3 – Les structures freudiennes des psychoses: 1955-1956*. 1956. február 1.

2. „Az emberi rend a szimbolikus rend e dimenziójával kiegészülve jön létre.”⁷³ „Az embernek, aki világra jön, mindenekelőtt a nyelvvel van dolga. A nyelv adottság. És voltaképpen már a születése előtt benne van a nyelvben, hiszen már ekkor polgárjoggal bír. A születendő gyermeket már eleve, szelvében-hosszában körülveszi a nyelv pólyája, amely befogadja és egyben bebörtönzi őt.”⁷⁴ A nyelv és a lét ezen egyenértékű összetartozását fejezi ki Lacan a *parlêtre* (parler + être) fogalmával, amely így a pszichoanalízis valódi alanya. Mivel a nyelv a pszichikum teljes szubjektív és interszubjektív létét átszövi, ezért az analízis nemcsak a szimptomákat, hanem „az analitikus jelenség minden artikulációját” – a szubjektumot, tudatot, apát, anyát, gyermeket, péniszt, vaginát, kaszt-rációt, szexet, s bármely egyéb aktust – „[...] a jelentő [*signifiant*] fogalmának rangjára emeli, abban az értelemben, ahogyan az szemben áll a jelentett [*signifié*] fogalmával a kortárs nyelvészeti elemzésben.”⁷⁵

3. Lacan pszichológiájának kulcsfontosságú megkülönböztetése tehát a jelentő és a jelentett (más szóval a szimbólum és annak jelentése) közötti különbségtétel. „A nyelvészetben van a jelentő és a jelentett, és a jelentő alatt nyelvi eszközöket kell érteni, és nem szabad beleesni abba a csapdába, hogy a jelentettől azt higgyük, hogy azonos a dolgokkal, a tárgyakkal. Nem. A jelentett teljesen más valami: a jelentett a jelentés [*signification*] [...] Mint Benveniste kimutatta, a jelentés mindig jelentésre, egy másik jelentésre utal. A nyelvi rendszer, bármely ponton ragadjuk is meg, soha nem kalauzol egy olyan nyelvi indexhez, amely közvetlenül a valóság egy pontjára mutatna rá, hanem a nyelv hálója a valóság egészére ráborul. Így sohasem mondhatják: ez ezt jelöli, hiszen még ha sikerülne is rámutatniuk valamire, soha nem tudhatnák, hogy mit jelölök meg ebben az asztalban például, vajon a színt, vajon a vastagságot, vajon az asztalt mint tárgyat, vagy valami mást.”⁷⁶ Ha a jelentőnek soha nincs egyetlen, egyértelműen rögzíthető, vagy már eleve adott jelentése, hanem kontextusról kontextusra változó jelentésárnyalatok felé mutat tovább, akkor nyilvánvaló, hogy „[...] a jelentő és jelentett viszonya, hal-mazelméleti kifejezéssel élve, semmi esetre sem kölcsönösen egyértelmű megfeleltetés. A jelentett, láttuk, nem azonos a nyers dolgokkal, mintha azok már eleve adottak volnának egy jelentésre nyitott rendben. A jelentés az emberi diskurzus, amely mindig egy másik jelentéshez utal to-

73 *Séminaire 4 – La relation d’objet et les structures freudiennes: 1956-1957.* 1957. június 26.

74 Interjú Lacannal. *L’Express*, 1957. május 31.

75 A fallosz jelentése. i. m.

76 *Séminaire 3 – Les structures freudiennes des psychoses: 1955-1956.* 1955. november 30.

vább, és amit Saussure a híres nyelvészeti előadásában [...] folyamként, áramlasként is ábrázol.”⁷⁷ Vagyis „[...] a nyelv soha semmi egyebet nem enged meg nekünk, mint metaforát, vagy metonímiát, s bármit is próbál a beszéd megnevezni, mindig csak egy jelentésárnyalathoz utal tovább. És ha van valami, amit a nyelv teljes eszköztára egy végső terminusra való rámutatásként megnevez, [...] az csak egy *Bedeutung, die Bedeutung des Phallus* [a fallosz jelentése], az egyetlen, amit a nyelv megnevez, nyilvánvalóan, noha anélkül, hogy bármi megfelelné neki. Hiszen ha van a fallosznak jellegzetessége, az nem az, hogy a hiány jelentője, ahogyan egyesek ezt vélték kiolvasni a szavaimból, hanem az, hogy soha nem kerül kívül a beszédre. [...] A név az, ami megnevez, ami hív, kétségtelen. De mire hív? Arra hív, hogy beszéljünk. Ez teszi oly kivételessé a falloszt, hogy bármily megszállottan is hívjuk, soha nem mond semmit. Csakis ez ad értelmet annak, amit valamikor paternális metaforának hívtam.”⁷⁸

„Egyedül a pszichoanalízis képes arra, hogy elismertesse a gondolkodással a jelentő jelentettel szembeni elsőbbségét, megmutatva, hogy a jelentő mindennemű gondolkodás, a legcsekélyebb reflexív aktus nélkül viszi véghez azokat az átcsoportosításokat a jelentésekben, amelyek alávetettje a szubjektum, mi több, a jelentő egyenesen manifesztálódik a szubjektumban ezzel az elidegenítő behatolással, amelyből a szimptóma fogalma az analízisben oly kiemelkedő értelemre tesz szert: a jelentő értelmére, amely a szubjektumnak a jelentőhöz való viszonyát konnotálja. Ezért úgy tűnik, Freud azt az igazságot fedezte fel, hogy az igazság soha nem veszíti el a jogait, [...] amiből a tudattalannak az az igencsak paradox vonása ered, amit Freud is kihangsúlyoz, hogy a tudattalan sohasem tágit.”⁷⁹ → **Apa Neve, Fallosz, Tudattalan**

4. A jelentők játéka, jelentő-láncolatokba rendeződése valóságos, mondhatni fizikailag érezhető hatásokat vált ki. „A nyelv belép a valóságba és megteremti abban a struktúrát.”⁸⁰ Hiszen „[...] a nyelv nem anyagtalan valami. A nyelv szubtilis test, ám mégiscsak test. A szavak benne foglaltatnak azokban a testi képekben, amelyek rabul ejtik a szubjektumot: képesek teherbe ejteni a hisztériás beteget, egygé válni a pénisz-irigység tárgyával, reprezentálni az uretális törekvés vizeletárját, vagy a fősvénység élvezetéből eredő széketviszatartást. Mi több, a szavak maguk is szimbolikus csonkolások áldozataivá válhatnak, vagy olyan imaginárius cselekvéseket vihetnek véghez, amelyeknek a szubjektum

77 Uo. 1956. február 1.

78 *Séminaire 18 – D'un discours qui ne serait pas du semblant*: 1971. 1971. június 16.

79 *Situation de la psychanalyse en 1956*. In: Lacan: *Écrits*. i. m. 467.

80 *Séminaire 12 – Les problèmes cruciaux pour la psychanalyse*: 1964-1965. 1964. december 16.

a szenvedő alanya. Emlékezzünk rá, hogy a *Wespe* (darázs) a W kezdőbetű lenyisszantásával válik a farkasember S. P. kezdőbetűivé pontosan akkor, amikor rádöbben arra a szimbolikus büntetésre, amely Gourscha, a darázs részéről érte őt. [...] Így a beszéd imaginárius, vagy akár valós tárggyá válhat a szubjektumban, és e tárgy több szempontból is magába nyelheti a nyelvi funkciót.”⁸¹

5. Lacan a jelentők zsongásán túl nem ismer el semmilyen magasabb rendet – a szimbolikus rend felett álló transzcendentális szimbolikus rendet –, amely e polifóniát lecsendesítené, és egy Tudat egyértelműen artikulált Logoszaként egyszólamúsítaná. Egyszóval nincsen metanyelv: „Minden, amit elmondhatunk az igazságról, az egyetlenről, az az, hogy nincsen metanyelv [...], hogy semmilyen nyelv nem képes elmondani az igazságot az igazságról, hiszen az igazság azon alapszik, amiről beszél, és nincs más mód ennek elérésére. Emiatt van az, hogy a tudattalan, amely az igazat mondja, az igazat az igazságról, nyelvként strukturálódik, és amikor ezt tanítom, ezért mondom én az igazat Freud-ról, aki a tudattalan neve alatt tudta beszélni hagyni az igazságot. Az igazságról szóló igazság hiánya szükségképpen bukásra ítélt minden metanyelvet [...]”⁸²

Objet a (objet petit a)

1. A vágy tárgya, s egyben a vágyat felpiszkáló tárgy, vagyis a vágyakozás oka: amire és amiért vágyakozunk. Az *objet a* nem valóságos tárgy, hanem egy valóságos tárgyba beleképzel, belevetített többlet, ami vágyat ébreszt bennünk. *Objet a* például a női mell erotikus többlete: „Lehetetlenség a tejet kapcsolatba hozni egy erotikus tárggyal – és az erotika lényegi az *objet petit a* státuszánál –, míg nyilvánvaló, hogy a mell esetében ez nem áll. De ki ne látná, hogy a mell reprezentálhatatlan valami, gondoltak már erre, barátaim? Nem hinném, hogy elenyésző számban lennének jelen itt olyanok, akik számára a mell erotikus tárgy, de vajon képesek volnának a reprezentáció terminusaival definiálni, hogy minek a nevében válik azzá? Mi egy szép mell például? Bár gyakran hallunk »szép mellről« beszélni, kötve hiszem, hogy bárki képes lenne bármilyen alapot adni e kifejezésnek! Ha van valami, amit a mell nyújt, [...] annak nincs más státusza, mint amit a

81 Fonction et champ de la parole et du langage. In: Lacan: *Écrits*. i. m. 301.

82 La science et la vérité (1965). In: Lacan: *Écrits*. i. m. 867.

szavak minden homályosságával élvezés-pontnak nevezhetünk.”⁸³ Némi analógiával, ahogyan a perspektivikus ábrázolásban a képen meg nem jelenő perspektíva-pont az imaginárius térbeliség élvezésének feltétele, úgy az *objet a* általánosságban az a vágyott tárgyban meg nem jelenő, kézzelfoghatatlan élvezés-pont, az a szigorúan véve *hiány*, amely a tárgy imaginárius élvezésének a feltételét képezi. Hiszen a vágy nem megismeri a tárgyát, hanem gyönyörködik és élvezkedik benne. A vágyakozó szubjektum ($\mathcal{S}$) tehát fantáziál: „A fantazmát az általunk konstruált legáltalánosabb algebrai formájában az $\mathcal{S}\diamond a$ formulával definiáljuk, ahol az $\diamond$ jel a »vágya« értelmében olvasandó, még hozzá oda-vissza irányban.”⁸⁴ Oda-vissza, vagyis a formula egyszerre szól $\mathcal{S}$ -nek a vágyáról és a -nak a vágyáról. $\mathcal{S}$ a -ra vetül ki, a pedig $\mathcal{S}$ -re, a szubjektumban lévő hiányra mutat rá. A gyönyörködés és az élvezkedés precízebb megkülönböztetésével azt fűzhetjük még hozzá ehhez, hogy a vágnak van egy megjelenítő, szemet gyönyörködtető imaginatív oldala, amiben az *objet a* képek káprázatában vetül elénk: ezt rövidíti Lacan $i(a)$ -val. És van egy élvezkedő, de nem imaginatív oldala, az élvezés-pont, amelyben a vágy tisztán csak a vonzást élvezi. A vonzást, következésképp a vágyott el nem érését: ha már épp elérné, eltaszítja, hogy újra vágyhasson rá. „Mi az a ? Tegyük a helyére egy kis ping-pong labdát, hiszen az a semmi, mindegy, hogy mi, bármi lehet, ami alapul szolgál a *Fort-Da* játékban az ide-oda pattogásnak.”⁸⁵ „Az *objet a* nyugtalan. Vagy inkább lehet hogy azt kellene mondanunk, hogy nem hagy nyugodni minket?”⁸⁶ → **Vágy, Élvezés**

2. Az *objet a* és a *fallosz* közti viszony világos: az *objet a* az Imagináriusban beinduló fantáziálás tárgyi korrelátumaként kapaszkodót nyújt a vágnak, ami, mint láttuk, nem annyira fantáziatárgy, mint inkább egy tárgyként megragadhatatlan fantáziálási csomópont. A *fallosz* viszont a Szimbolikusban jelentőt nyújt a vágnak, a vágyat jelenti. Egy pazar nő, vagy egy macsó férfi *objet a*-ként pozicionálja magát a másik számára, míg *fallosszá* inkább egy kérdés, a vágy jelentésének kérdése mentén válnak: mit jelentek a számodra? mire vágyasz bennem? mit keresel bennem? Mivel a jelentő mindig további jelentőkre utal, ezért nem annyira e kérdésre adott válasz a fontos, mert nincsen végső válasz, hanem a *kérdés jelentősége*. (A szerelem szüntelen kérdegetés, mondaná Kundera). Paradox módon, ha megtalálom benned, amit keresek,

83 *Séminaire 14 – La logique du fantasme: 1966-1967.* 1967. január 25.

84 Kant avec Sade (1963). In: Lacan: *Écrits*. i. m. 774.

85 *Séminaire 9 – L’identification: 1961-1962.* 1961. január 24.

86 La science et la vérité. In: Lacan: *Écrits*. i. m. 863.

megszűnnsz a falloszom lenni, míg ha nem, ám a kérdés ezáltal még jelentősebbé válik, máris a falloszom lettél. → Fallosz

3. Miért „a” az *objet a*? Az „a” a görög *agalma* szó kezdőbetűje, amely értékes kincset, ajándéknak szánt pompás istenszobrot jelent. Így Platón *Lakomájában* „az *agalma* az a mindennél értékesebb kincs, ami Alkibiadész szemében a Szókratész alakját formázó rusztikus porhüvelyben rejtőzik. [...] Mivel Alkibiadész nem látta Szókratész farkát, ezért Platónra hagyatkozva, aki nem kímél meg bennünket a részletektől, azt mondhatjuk, hogy Alkibiadész, a csábító, feldicséri a Szókratészban rejlő *agalmát*, a csodás kincset, amit a vágyát végre megvalló Szókratésztól szeretett volna elnyerni [...]. Ez voltaképpen a nő a fátyol mögött: a pénisz hiánya teszi a nőt fallosszá, a vágy tárgyává. [...] Alkibiadész így a tárgyat kasztráltnak mutatva parádézik vágyakozóként – és ez nem kerüli el Szókratész figyelmét – az ugyancsak jelenlévő Agathón színe előtt, amit Szókratész, az analitikusok előfutára [...] habozás nélkül tárgy-átvitelnek titulál.”⁸⁷ Szókratész Platón tanúsága szerint azt is látja, hogy amit Alkibiadész *agalmaként* belevetít, azt ő soha nem adhatja meg neki, lévén *azzal* nem, csak valami *mással* rendelkezik: „Te az én káromra hajhászod hasznodat, és álszépség fejében akarod az igazi szépséget, rézért aranyat szeretnél cserélni. Boldogságos barátom, gondold meg ezt jól, nehogy csalódj bennem, hátha senki vagyok. Akkor kezd csak élesen látni a szellem szeme, mikor a testi szem már elhomályosul, és ettől te még igen messze vagy!» Vagyis Alkibiadész vágyának tárgya, „[...] az *objet a* teljességgel nem létező valami, csak egy feltevés, az igényben jelentkező üres feltételezés [...]”, lévén „[...] minden igényben kifejeződő vágyban azt a valamit kérjük, ami az élvezet szempontjából kielégítő lenne, azaz egy feltételezett *Lustbefriedigung* [örömkielégülés] lenne abban, amit az analitikus diskurzusban helytelenül *genitális ösztön-törekvésnek* is neveznek, ahová egy olyan viszony íródna be, ami a teljes viszony, a leírhatatlan viszony lenne aközött, ami az egyiké és ami redukálhatatlanul a másiké. Emiatt hangsúlyoztam ki

87 Subversion du sujet et dialectique du désir (1960). In: Lacan: *Écrits*. i. m. 825. Platón *Lakomájában* Alkibiadész *agalmához* hasonlítja Szókratészt: „[...] leginkább azokhoz a szilénékhez hasonlatos, akiket a képfaragó műhelyekben látni, amint a mesterek készítik őket, guggolva, sípval vagy fuvalával a kezükben, s csak amikor kettényílnak, derül ki, hogy belsejükben istenképet rejtegetnek. [...] De ha elkomolyodik és kitárul, nem tudom, látta-e valaki a belsejében az istenképeket? Én már láttam egyszer, és olyan isteniek voltak, színaranyból valók, gyönyörűek és csodálatosak, hogy úgy éreztem: azon nyomban meg kell tennem, amit Szókratész parancsol.” Platón: *A lakoma*. 215 a-b.; 216 e – 217 a. In: *Platón összes művei kommentárokkal. A lakoma*. Ford. Telegdi Zsigmond és Horváth Judit. Atlantisz, Budapest, 2005, 86, 88.

azt, hogy az igényt megfogalmazó szubjektumnak, az én-nek a partnere nem a Másik, hanem valami olyannak a behelyettesítése a helyére, ami vágyat kelt [...] Csak beszélő testek vannak, mondtam, akik megalakítják a világ fogalmát. Ám itt kimondhatjuk, hogy a világ mint olyan, a tudással teljesen kitöltött létnek a világa csak egy álom, a beszélő test álma. Nem létezik megismerő szubjektum. Csak az *objet a*-ban egymás korrelátumaként adódó szubjektumok léteznek.”⁸⁸

Ödipusz-komplexus

„Az Ödipusz-komplexus nem kizárólagosan katasztrófa, hiszen ez a komplexus az alapja és a talapzata a kultúrához való viszonyunknak.”⁸⁹ A tiltás és fenyegetés nyelvi formuláit behozó szimbolikus apa ugyanis egyúttal az az instancia is, amely a komplexussal, ergo vággyal felruházott gyermeket bevezeti a társadalmi létbe, hogy ott felhatalmazott szubjektumként a vágyait részben és meghatározott módokon élvezésre és kielégülésre válthassa. „Az Ödipusz-komplexusok teljesen normálisak, a normalitás mindkét értelmében, egyrészt amennyiben normalizálnak, másrészt amennyiben a normálistól eltérítenek, azaz neurózist okoznak.”⁹⁰ „A modern szubjektum legmeghatározóbb normativizáló élménye a hitvesi családközösség szűk közegében ahhoz a tényhez kötődik, hogy az apa egy szimbolikus funkció megjelenítője és megtestesítője [...]”, csakhogy „[...] egy olyan társadalmi struktúrában, amelyen a miénk, az apa valamilyen téren mindig eltérést mutat a funkciójától, s csak egy tökéletlen apa, egy *megalázott* apa, ahogyan Claudel mondaná. Mindig rendkívül éles eltérés van a szimbolikus funkció és aközött, amit a szubjektum a valóság síkján érzékel. Ebben az eltérésben nyer jelentőséget az Ödipusz-komplexus, nem normativizáló, hanem a leggyakrabban betegséget kiváltó tényezőként.”⁹¹ Lacan így Freudon túlmenően olyan lelkibetegségekkel is számol, amelyek a szimbolikus apa-funkció elégtelen betöltéséből erednek, amelynek következtében a felnövekvő gyermek

88 *Séminaire 20 – Encore: 1972-1973.* 1973. május 15.

89 *Séminaire 5 – Formations de l'inconscient: 1957-1958.* 1958. január 15.

90 Uo.

91 *Le Mythe individuel du névrosé ou poésie et vérité dans la névrose* (1953). Lacan korrigálatlan, Jacques-Alain Miller által közzétett előadásszövege. In: *Ornicar?* 1978/17-18, Seuil, 290–307.

nem tudja felhatalmazott, potens szubjektumként elfoglalni a helyét a társadalmi mezőben.

Szubjektum – én – tudat

1. A *szubjektum, én, tudat* a lacani pszichoanalízisben nem kiindulópontok, hanem következmények: a csecsemő nem szubjektumnak, énnak, tudatnak születik, hanem egy fáradtságos és sok tekintetben traumatikus gyakorlási folyamatban – melyben a nyelvelsajátítás döntő szerepet játszik – beletanul abba, hogy szubjektum, én, tudat legyen, e módzatokon funkcionáljon. Hiszen a társadalmi mező szimbolikus rendjében jogalanyként mindenkinek folyamatosan tanúsítania kell szubjektum, én, tudat mivoltát, folyamatosan beszámítható szubjektumként kell konstituálnia magát, és fizetnie ennek árát – az elfojtásban, vesztésben, hiányban és a belőlük táplálkozó vágyban. „A szubjektum egy szerkezet. Ez a szerkezet lyuggatottságot mutat, és a lyukban hozza működésbe a szubjektum annak a bizonyos tárgynak a funkcióját, ami az elveszett tárgy. Ez az ösztöntörekvésben [*pulsion*] jelenlévő *objet a* státusza.”⁹² → **Vágy, Objekt**

2. A szubjektum, én, tudat másfelől nemcsak társadalmi kényszerek, hanem olyan effektusok is, amelyek rabul ejtik a gyermeki pszichét, nem véletlenszerűen, hanem strukturális illúzióval. Kétszeresen is: rabul ejtik a gyermek fantáziáját a tükör stádiumban, ahol kialakul a tükörképpel való azonosulás, amely egyben félreismerés és elidegenedés, hiszen egy idegen *ott*-tal – a Másikkal – azonosulva „talál magára” a gyermek egy egészséges testképben. Továbbá rabul ejtik a gyermeki pszichét a vágytükrozés és a nyelvelsajátítás során – e kettő a legszorosabban korrelált –, amikor a gyermek beletanul az anya jelentésébe és az anyai vágy (a Másik vágy) visszatükrozésébe, hogy a preödipális fázisban az anyai vágyakozás centruma és betöltője vágyjon lenni, majd a posztödipális fázisban e lenni-vágyás leltetésével mások vágyának birtokosaként alkossa meg magát én-t mondó tudatos szubjektumként, aki egységesnek tudja, mondja és képzei magát. Nyilván, hisz „[...] a tudat egyetlen homogén funkciója az, hogy a tükörképen keresztül imagináriusan megragadja az

92 Séminaire 11 – *Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*: 1964. 1964. május 13.

ént és e képpel kapcsolatos félreismerési funkció szerepét töltsse be.”⁹³ → Tükrözés

3. „A szubjektum struktúrájának kérdése [...] egyenlő ezzel a kérdéssel: mi a gondolkodó egység? Hiszen a szubjektum a gondolkodó egységet jelenti, legalábbis az általános meggyőződés szerint. Ha a tudattalan létezik, úgy gyökerestül felül kell vizsgálni ezt a meggyőződést. *Nincsen egység a szubjektumban*. Ez nem jelenti azt, hogy a személyiség kettőssége mellett, e rosszemlékű romantikus eszme mellett tennénk le a voksunkat. Az egység tagadása nem azt jelenti, hogy két személyiségünk van, hiszen ez csupán a zsákutca megkettőzése, a zsákutcáé, amit a tudattalan tár fel előttünk. [...] Nem, a tudattalan nem egy rossz én.”⁹⁴ „A szubjektum egy *vágással* veszi kezdetét.”⁹⁵ A vágás – amely a gyermeket lehasítja az anyáról, a jelentőt a jelentettől (az S/s választóvonal mentén), a tudattalan vágyat a tudott vágyról (a szimbolikus tiltás mentén) – az előbbiektől értelmében nem két szubjektumot, nem két személyiséget hoz létre, hanem egy *hasadt* szubjektumot, amit Lacan áthúzott S-sel jelöl. „ $\$$ szimbólummal jelölöm a szubjektumot, hiszen a szubjektum nem egyéb, mint egy jelentő-effektus, más szóval egy jelentőnek egy másik jelentővel való reprezentálása.”⁹⁶ Ugyanakkor „a jelentő nem pusztán jelez valakinek, hanem egyszersmind jelzést is ad *valakiről*. Vagyis úgy hat, hogy az, akinek a jelzés jelent valamit, befogadja ezt a valakit, hogy a valaki maga is ezzé a jelentővé váljon.”⁹⁷ Az $\$$ szimbólum ily módon két nagy S, a *Signifiant* és a *Subjectum* egymásra csúszását (és egyben egybeolvaszthatatlanságát) fejezi ki, azt, hogy az alany még ha akarna sem, és még önmaga számára sem tudna azonos, osztatlan, csak és kizárólag önmaga lenni, lévén mindig mást is, többet is jelent, mint önmaga; illetve mert önmagát is csak jelentéseken, újabb és újabb jelentéseken keresztül kísérrelheti meg elérni: „Szubjektumnak lenni annyi, mint rendelkezni a helyével a nagy A-ban, és pedig azért, hogy létrejöjjön a Másik beszédének a hiánya pontosan akkor, amikor a szubjektum megnyilvánul itt mint a tárgyra irányuló ϕ funkció.”⁹⁸

93 Position de l'inconscient (1964). In: Lacan: *Écrits*. i. m. 832.

94 Lacan François Wahl-nak adott interjúja az *Écrits* megjelenése alkalmából. i. m.

95 *Séminaire 14 – La logique du fantasme*: 1966-1967. 1966. november 16.

96 *Séminaire 19 – Le Savoir du psychanalyste*: 1971-1972. 1972. június 1.

97 *Séminaire 8 – Le Transfert*: 1960-1961. 1961. április 26. (Kiemelés tőlem.)

98 Uo.

1. A lacani pszichoanalízis állandó mantrája, hogy *a tudattalan nyelvként strukturálódik*. „Ha a pszichoanalízisnek a tudattalan tudományát kell alkotnia, ennek alapjait az a kiindulópont jelenti, hogy a tudattalan nyelvként strukturálódik.”⁹⁹ A tudomány szigora megköveteli, hogy a tudattalan elemzése megszabaduljon a Freudnál még meglévő naivan áltudományos metaforicitástól, vagyis ne dinamikailag, energetikailag, kémiailag, stb., hanem *kizárólag nyelvileg* strukturáljon: „Nem elég azt mondani, hogy a tudattalan egy dinamikai fogalom, hiszen ezzel csak egy általánosan bevett rejtély helyére egy egyedi rejtélyt állítunk (az erővel általában egy homályos területre szokás hivatkozni).”¹⁰⁰ Így például „[...] amikor »elfojtásról«, »visszafojtásról« beszélünk, rögtön egy feszítő nyomást képzelünk el – teszem azt egy feszítést a húgyhólyagban –, azaz egy konkrétan nem definiált tömeget, amely nekifeszül egy ajtónak, amit nem engedünk kinyitni. Csakhogy a pszichoanalízisben az elfojtás nem egy dolognak az elfojtása, hanem az igazság elfojtása. Mi történik akkor, amikor egy igazságot akarunk elfojtani? A zsarnokság egész története kínálja a választ: az igazság máshol fog kifejezésre jutni, egy másik regiszterben, egy titkosított, rejtjelezett nyelvben. Pontosan ez történik a tudattal is: az igazság elfojtva is megmarad igazságnak, ám lefordítódik egy másik nyelvre, a neurózis nyelvére. A különbség csak az, hogy ebben az esetben már nem tudjuk megmondani, hogy ki a beszéd alanya: nem valaki, hanem »az« beszél, »az« mondja a magáét szakadatlanul, ám amit mond, megfejtethető, pontosan úgy, mintha egy távoli civilizáció írását kellene, nem minden nehézség nélkül persze, dekódolni. Az igazság nem semmisült meg, nem veszett oda a mélybe, hanem itt van, jelen van, felkínálkozik, habár »tudattalanná« vált. Az igazságot elfojtó alany már nem ura önmagának, és már nem tartózkodik beszéde centrumában: a dolgok nélküle működnek tovább, maguktól, a beszéd is önállósul, a szubjektumon kívülre kerül. Ezt a helyet, ezt az alanyon kívülit nevezzük egészen pontosan tudattalannak. Látjuk tehát, hogy nem az igazság vész el, hanem a kulcs, annak az új nyelvnek a kódfejtő kulcsa, amelyen az igazság új kifejezést nyert. Ez a pszichoanalitikus

99 Séminaire 11 – *Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*: 1964. 1964. május 24. A formula első felbukkanása az 1953-as Római beszédben található. Ld.: *Fonction et champ de la parole et du langage en psychanalyse*. In: Lacan: *Écrits*. i. m. 269.

100 Uo. 1964. január 22.

beavatkozási területe.”¹⁰¹ Mivel a kódfejtő kulcs nem adott, hanem magából a nyelvből, a nyelvi szimbólumok közti viszonyokból kell holisztikus módon rekonstruálni, ezért „[...] a jelentő nem csupán ugyanolyan nagy szerepet kap a tudattalanban, mint a jelentett, hanem éppenséggel a jelentő játssza az alapvető szerepet, hiszen a nyelv jellegét tekintve a jelentő rendszere és annak komplex játéka.”¹⁰² Innen a tudattalan egy másik meghatározása: „[...] a tudattalan az, hogy az embert a jelentő lakja.”¹⁰³ → **Nyelv**

2. Lacan koncepciója sok tekintetben támaszkodik Lévi-Strauss-ra, aki etnopszichológiai kutatásai nyomán egy öntörvényű nyelvi-szimbolikus rendszer működésével azonosítja a tudattalant. „Ez egy bizonyos mezőre utal, [...] amit Claude Lévi-Strauss a *Vad gondolkodás* alatt foglalt össze. Minden tapasztalás, egyéni következtetés előtt, és még azelőtt, hogy a társadalmi szükségleteknek megfelelő kollektív tapasztalatok beíródnának, valami megszervezi ezt a mezőt, megrajzolja a legelső erővonalakat, egy olyan funkció, amit Lévi-Strauss a totemizmus kritikájában [...] a totemizmus funkciójának igazságaként mutat fel. Nem más ez, mint egy primitív osztályozási funkció: ennek köszönhető, hogy a tisztán emberi viszonyok megszerveződését megelőzően már megszerveződött a világhoz való viszony [...]. A természet jelentőket kínál, és e jelentők szervezik meg kiindulásképpen az emberi viszonyokat, struktúrákat és a modelleket szolgáltatva nekik. A lényeges itt az a nívó, ahol a szubjektum (a gondolkodó, önmagát elhelyező szubjektum) bármiféle megképződése előtt már számít valami, már van számításba vétel, és a számításba vételben már ott van a szám! Már csak fel kell ismerni, fel kell ismerni, hogy ő számít. Ez az a gyermeteg csapda, amellyel az értelmi szintet felmérő kérdező próbálja nyakon csípni a gyermeket: »Három testvérem van, Pali, Ernő és én, mit gondolsz erről?« – A gyermek semmit sem gondol erről, és jó okkal, hiszen ez teljességgel természetes! Először van számításba vétele a három testvér, Pali, Ernő és én, és ekként vagyok én, amikor ezen a szinten rábírnak annak továbbgondolására, hogy ez az én... ez én vagyok! és hogy én vagyok az, aki számít. Ez a struktúra bizonyul a tudattalan kiinduló struktúrájának, [...] amelynek modellje az a kombinatorikus játék, amelyet a nyelvészet tesz hozzáférhetővé egy bizonyos mezőben, amely preszubjektív módon, teljesen spontán és önállóan működik, és ez a mező adja meg napjainkban a tudattalan státuszát.”¹⁰⁴

101 Interjú Lacannal. *L'Express*. 1957. május 31.

102 *Séminaire 3 – Les structures freudiennes des psychoses: 1955-1956*. 1956. február 1.

103 *Le séminaire sur « La lettre volée »*. In: Lacan: *Écrits*. 35.

104 *Séminaire 11 – Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse: 1964*. 1964. január 22.

3. A lacani tudattalan működés ugyanakkor nem egyszerűen egy neutrális, aszubjektív automatizmus, amely jelentések és jelentéskontextusok millióit ontva – ti. mindazt, amit egy szubjektum a társadalmi mezőben mások számára jelenthet, csak épp nincs tudatában, mi mindent jelent – szükségképpen túllép a tudati átláthatóságon. Nem. A pszichoanalitikus perspektívában a *kicsoda?*, a *rejtett alany* kérdése az egyik legfontosabb kérdés a tudattalan kapcsán: „A tudattalan az a pillanat, amikor a szubjektum helyett a szintizta nyelv beszél: egy mondat, amellyel kapcsolatban azt tudakoljuk, vajon *ki* mondta. A tudattalan, annak státusza [...] a szimbolikusból kivetett, a valósban megjelenő *szubjektum*.”¹⁰⁵ Ezért lehet egyáltalán *tanulságos* a pszichoanalízis művelése: „A tudattalan nyolc vagy tízféle formája forog közkézen, amelyek senki számára semmilyen tanulssággal nem járnak, pusztán a nem-tudatosra, a többé-kevésbé tudatosra mutatnak rá. [...] Amit Freud ezzel szembehelyez, az annak feltárása, hogy van itt valami, aminek a működése minden ponton homológ azzal, ami a szubjektum szintjén történik, hogy ez a valami beszél, és – a perspektívát visszajára fordítva – ezek a folyamatok a tudattalan szintjén ugyanolyan kidolgozottak, mint amiről korábban azt hittük, hogy egyedül a tudatot illetik meg. [...] Így a tudattalan mindig úgy ad hírt magáról, mint ami a szubjektum hasítékában vacillál, ahonnt kipattan egy lelemény, amit Freud a vágynak tud be, s amit mi, jelenleg, e hírvivő diskurzus mezítelen metonímiájában helyezünk el, ahol a szubjektum valami váratlanban ragadja meg magát.”¹⁰⁶ A pszichoanalitikus figyelme pontosan erre a váratlanra irányul: „Ha a pszichoanalízist el akarjuk helyezni, azt mondhatjuk, hogy mindenütt ott a helye, ahol az igazság csupán onnt ismerszik fel, hogy meglep bennünket, vagy ránk kényszeríti magát.”¹⁰⁷ E perspektívában a tudat „a márpedig »én tudom« tudatossága, ami nem pusztán tudás, hanem a változás nem akarása”, míg „a tudattalan az, ami változást idéz elő”¹⁰⁸, azzal hogy a szubjektumot sürgetőleg hívja, tuszkolja önmaga radikálisabb megélése felé. A tudattalan „[...] valami nem megvalósított. [...] A tudattalan elsőre úgy jelenik meg, mint egy levegőben lógó várakozás valami meg-nem-születettre [...]”, ami „[...] se nem valótlán,

105 *Séminaire 14 – La Logique du fantasme: 1966-1967.* 1967. április 12. (Kiemelés tőlem.)

106 *Séminaire 11 – Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse: 1964.* 1964. január 22.

107 *Séminaire 14 – La logique du fantasme: 1966-1967.* 1967. február 22.

108 *Séminaire 24 – L’insu que sait de l’une-bévue s’aile à mourre: 1976-1977.* 1977. február 15.

se nem irreális, hanem meg-nem-valósult.”¹⁰⁹ Lacan teljes joggal állítja ezért, hogy „[...] a tudattalannak etikai, és nem ontikus státusza van.”¹¹⁰ „A tudattalan kétségtelenül diszharmonikus lehet, de talán ő juttat el egy kissé több Valóshoz, többhöz a mi szegényes realitásunknál, a fantazma realitásánál, amelyen a tudattalan túlmutat a tiszta Valós felé.”¹¹¹

Tükrözés – tükör stádium – vágytükrözés

1. A visszatükrözés, a másról vagy a másíkról való visszaverődés a szubjektivitás konstitutív mozzanata Lacannál. „A hasonmáshoz fűződő nárcisztikus viszony az emberi lét imaginárius megképződésének alap-élménye. A szubjektum kialakulása szempontjából meghatározó jelentőségű funkciója van az én illetően megtapasztalásának. Mi az én? Valami, amiről az alany elsőre tőle idegenként szerez tapasztalatot magában. Először a másikban, a nálánál fejlettebben, tökéletesebben látja viszont önmagát. Kiváltképp igaz ez arra, amikor a saját képét látja viszont a tükörben abban a stádiumban, amikor e képet már képes egésznek látni, miközben önmagát még nem érzi egésznek, mivel a motorikus és érző funkciók kezdeti összevisszaságában él, ami a születést követő első hat hónapot jellemzi. A szubjektum így mindig előlegezésben van önnön megvalósulásához képest, és ez a mélységes nem-elegendőség talajára veti őt, ami egy hasadásról, egy eredeti meghasonlottságról, vagy heideggeri kifejezéssel élve belevetettségéről tanúskodik. Ennyiben minden imaginárius viszonyban a haláltapasztalat nyilvánul meg. Ez az emberi létmód minden megnyilvánulásában kétségtelenül benne rejlő konstitutív tapasztalat különösen a neurotikus élményben mutatkozik meg.”¹¹²

2. A szubjektum imaginárius elidegenedése az idegen vágy sajátta tételében folytatódik. „A tükörjáték úgy működik, hogy a képkivetítésre mindig a vágykivetítés következik, s vele korreláltan kép-visszavetítés, vagy vágy-visszavetítés, miközben a szubjektum a szimbolikus síkon újra magára veszi a vágyakat, amelyek már átmentek egy másik tükröződésen, ami ezen a síkon a vágyaknak a másik általi jóváhagyását vagy helytelenítését, elfogadását vagy elutasítását jelenti, és amely révén

109 *Séminaire 11 – Les quatre concepts fondamentaux de la psychoanalyse*. 1964. január 29.

110 Uo.

111 *Séminaire 21 – Les Non-dupes errent: 1973-1974*. 1974. június 11.

112 *Le Mythe individuel du névrosé ou poésie et vérité dans la névrose* (1953). i. m.

a gyermek már eleve, kezdettől fogva begyakorolja a szimbolikus rendnek, ennek az eredendően törvényes rendnek az alapjait.”¹¹³ „Ebben a tükrözésben, e megbabonázó tükörcsapdában, ahol a tükrözés minden pillanatban teljes kört fut be, e megfordításban, amely pillanatról-pillanatra újratermelődik, mindig a másik vágyát hajszolva, amely soha nem azonos a szubjektum saját vágyával, hisz a szubjektum saját vágya soha nem egyéb, mint a másik vágya, nos, ebben áll a Proust által oly jól elemzett féltékenység drámája, amely egyben egy másik formája az imaginárius interszubjektív viszonnak.”¹¹⁴ → Vágy

Vágy (désir)

1. Lacan explicite támaszkodik a vágy spinozai felkarolására, melynek alaptézise szerint „*a vágy az ember lényege*.”¹¹⁵ A pszichoanalízisben ezért a vágy nem orvosolandó fogyatékoság, hanem teljességgel pozitív faktum, amely amennyiben lényeg, magánál az embernél is kitüntetettebb figyelmet érdemel. Lacan ugyanakkor e lényegét a szubjektumban rejlő *konstitutív, megszüntethetetlen hiányként* mutatja fel, ennyiben letérve a spinozai útról: „[...] ez a hiány [*manque*] kezdettől fogva ott volt, és mint tudjuk, ez a hiány a némelykor embernek is nevezett szubjektum lényege, és az emberben, mint mondtuk, a vágy a lényeg.”¹¹⁶

2. Lacan másfelől kezdettől fogva hivatkozik Hegelre is, „[...] arra az alapvető hegeli témára, hogy *az ember vágya nem más, mint a másik vágya*.”¹¹⁷ „Ismerős ez minden reakcióból, ahol rivalizálás, versengés van a civilizáció folyamatában mindenütt, ide értve amaz ember ember általi szimpatikus és alapvető kizsákmányolást is, amelynek nemigen látjuk a végét, azon egyszerű oknál fogva, hogy teljességgel strukturális, és a Hegel által egyszer s mindenkorra elismert munka-fogalom struktúráját képezi.”¹¹⁸ „A Freud által hozott újdonság az, [...] hogy szemben a Hegel által követett úttal, [...] amely a vágyat az öntudatnak a másik öntudatához

113 *Séminaire 1 – Écrits techniques: 1953-1954*. 1954. május 12.

114 Uo. 1954. június 9.

115 *Séminaire 6 – Le désir et son interprétation: 1958-1959*. 1958. november 12. Ld. még Benedictus De Spinoza: *Etika*. Ford. Szemere Samu és Boros Gábor. Osiris, Budapest, 1997, III. rész, 9. Tétel, Megjegyzés, 174.

116 *Séminaire 15 – L'acte psychanalytique: 1967-1968*. 1968. január 17.

117 *Séminaire 1 – Écrits techniques: 1953-1954*. 1954. április 7.

118 Uo.

való viszonyai közvetítésével ragadja meg, a kérdés immár így vetődik fel: hogyan vezethető be e közvetítéssel magának az életnek a dialektikája? Ez Hegelnél csak egy olyan ugrással fogalmazható meg, amit ő alkalmi szintézisnek nevez. A freudi kutatás egy másik utat választ, [...] ahol a vágy úgy jelenik meg, mint ami gyökeresen összefügg a Másikhoz mint olyanhoz fűződő viszonytal, és közben mégis öntudatlan vágyként jelentkezik.”¹¹⁹ Lacan ezzel nem cáfolja az én-másik hegeli viszonyának meglétét, az úr-szolga versengést, ahol két öntudat a presztízsvágytól hajtva feszül egymásnak, hogy a másik elismerését kicsikarja, ám azt állítja, hogy a tudatok viszonyát megelőzően a gyermek a nem-tudás dimenziójában már viszonyul a másikhöz (elsőként az anyjához), és e viszonyban a másik vágyának a presztízse, dominanciája – és így a gyermek szolga mivolta – kétségtelen tény. „*Che vuoi?* Mit kívánsz? A Másiknak feltett, az ő vágyát firtató kérdésben találkozik első ízben a szubjektum a vágygal, vagyis elsődlegesen a Másiknak a vágyával, melynek köszönhetően észreveszi, hogy ő az a túlpont, amely körül a vágy forog, és hogy a Másiktól függ, hogy ez vagy az a jelentő jelen lesz-e vagy sem a beszédben: a Másik tapasztaltatja meg vele a vágyát.”¹²⁰ „A vágy dimenziója annak a tárgynak a felbukkanásával jelenik meg, amely, ismétlem, nem egy szükségletet kielégítő tárgy, hanem egy viszony: a szubjektumnak a Másik vágyára irányuló igénye. Ez iktatja be a vágy-funkciót és ez vezeti be a vágy dimenziójába a Másik vágyának abszolút feltételét.”¹²¹ → **Másik, Objektum**

3. A vágy [...] attól a pillanattól fogva, hogy a szubjektum magára öltötte az én formáját, amire csak egy olyan előzetes ide-oda hintajáték révén tehetett szert, amelyben a másikban megpillantott vágy az én-re cserélődik be – a *másik vágya* tehát, ami az ember vágya, belép a nyelvi közvetítésbe. A másikban és a másikon keresztül válik a vágy megnevezetté, felismertté, így kerül be az én-te szimbolikus kapcsolatába, amellyel együtt jár az elismerés, a kölcsönösség, a transzcendencia, pusztán csak ezért, mert meg lett nevezve, mert belép egy rendbe, amely már eleve kész az individuumok történetének befogadására a hit rendjében. Beszéltem már a *Fort-Da*-ról. Ez megmutatja, hogyan lép be a gyermek természetes módon a játékba. Tehát már innentől fogva játékban van, játszani kezd a tárggyal, egész pontosan a tárgy jelenlétével és hiányával, vagyis egy már átalakított, szimbolikus funkciót betöltő tárggyal. [...] Amikor a tárgy jelen van, előzi, amikor nincs jelen, hívja. A tárgy ezzel [...] átlép a nyelv, a szimbólum síkjára, és ez fontosabbá válik magánál a tárgynál.”¹²² Ugyanebben a *Fort-Da*

119 *Séminaire 5 – Formations de l'inconscient: 1957-1958.* 1958. április 16.

120 *Séminaire 6 – Le désir et son interprétation: 1958-1959.* 1958. november 12.

121 *Séminaire 13 – L'objet de la psychanalyse: 1965-1966.* 1966. június 1.

122 *Séminaire 1 – Écrits techniques: 1953-1954.* 1954. május 12.

játéktérben alkotja meg a gyermek „[...] az anya primer szimbolizációját, az anyáét, aki jön-megy, akit hívunk, amikor nincs itt, és amikor itt van, eltaszítunk, azért hogy hívhassuk.”¹²³ A gyermek számára ugyanis az anya nem egyszerűen *van*, hanem – épp mert olykor nincs – jelentőként *van*. Az anya *jelent* valamit. Mit jelent? Azt jelenti, hogy *hol van*, *hol nincs*, ez az ingamozgás szubjektiválódik anya-szubjektummá, és ezzel korrelációban szubjektiválódik a gyermek is szubjektummá, én-né. „A szimbolizáció révén valami intézményesül, szubjektiválódik e primer, kezdeti szinten, és ez a szubjektiváció az anyát pusztán mint jelenlévő vagy jelen nem lévő primer lényt tételezi. Tehát a vágyban az ő vágya, e lénynek a vágya a döntő. Ebből adódóan a szubjektum vágya nem pusztán az anyai gondoskodást, odafigyelést, testközelséget vágyja, hanem egyenesen az anya vágyát vágyja. Ebben a primer szimbolizációban a gyermek vágya [...] az *anya vágyának vágya*.”¹²⁴ „Az anya valami másra is vágyik azon túl, hogy kielégítsen engem, és ezzel máris életjelet adott magáról a vágyam.”¹²⁵ A *Fort-Da* játéktér Lacannál tehát a nyelv, a szubjekum, a vágy és a tudattalan egymással interakcióban képződő születési területe. → **Nyelv, Szubjektum**

3. A megszületett vágy a szimbolikus apa hatására modulálódik tovább a heteroszexualitás irányába: „Freud feltárja, hogy az Apa-Nevének köszönhetően szabadul ki az ember az anya szexuális szolgálatából, hogy az Apával szembeni agresszió a Törvény alapja, és hogy a Törvény a vágy szolgálatában áll, amit az incesztus tiltásával plántál belénk. Hiszen a tudattalan megmutatja, hogy a vágy a tiltásra mered, és hogy az ödipális krízis meghatározó jelentőségű a szexuális érés szempontjából.”¹²⁶ → **Apa Neve**

123 *Séminaire 5 – Formations de l'inconscient: 1957-1958*. 1958. január 22.

124 Uo.

125 Uo.

126 Du „Trieb” du Freud (1964). In: Lacan: *Écrits*. i. m. 852.